

Dunaszentgyörgy népe

Írta: Dömötör Sándor

Kiadja a Magyar Társaság Falukutató Intézete.
Budapest 1937.

Kutatásának eredményeit a mai tudomány nem bevehetetlennek látszó, merev sziklafalaknak tekinti, melyek elzárják a kilátást, hanem szellős hegyormoknak, ahonnan észrevehető a további teendők. Korunk tudományos törekvéseinek jellegzetessége, a lényegismeret, leginkább a falumunkában érvényesül. A falu szellemi életét mozgató erőknek a megfigyelése a lényeg hegyormáról történik, ahonnan csak világos képet kaphat a jó megfigyelő.

Ha egy falut vizsgálunk meg a modern tudomány szempontjainak figyelembevételével, egészen más adatokat kell a tömegből kiemelni, mintha több község életének ismeretéből keresnénk általánosításokat.¹ Nem elegendő számunkra a falu gazdasági, politikai, kulturális, vallási vonatkozásainak ismerete, a foglalkozás, ruházat, beszédmód, szokások, művészi készségek, hagyományok leírása, mert ezek csak jellemzik, de nem határozzák meg egy falu életének szellemi hátterét. Mindez csak az élet, a szövevényesen egyszerű falusi élet megjelenítési alkalma, de nem lényege. A lényeg a belső egység, a kollektívum, amely a jelenségeket összeköti, amit népiélekek, a falu lelkének is nevezhetünk,² amit csak egy falu ilyen szempontból való feldolgozása után ismerhetünk meg.

A falu önálló életközösségében minden jelenség mögött mint magyarázó elv a néplélek, a valóság: idegen formákat a néplélek lényegének megsértése nélkül a falusi ember életére nem lehet ráerőszakolnunk. „A népelet majdnem minden mozzanatát szokás szabja meg. Ami szokás, az illendő is. A szokás szerint való cselekvés az igazi erkölcsös cselekvés. E szokások különfelesége megvan a munka módjában, házépítésében, berendezésében, az állatokkal való bánásnál, a földművelés rendjénél, a házasságra lépésnél, keresztelésnél, temetésnél, stb. A szokás pontosan körülírja mindennek a menetét, komolysággal, méltósággal keretezi be az emberi élet minden nevezte-

¹ Vö. Bodor Antal: *A falu megismerése*. Bp. 1934. 4. 1.

² Imre Lajos: *A falunevelés alapelvei*. Erdélyi Múzeum 1933. 309. skf.

tesebb eseményét. Mindazt a sok ceremóniát el kell végezni, amit a szokás előír, mert mindennek meg kell adni a módját.³ A falusi emberben tehát értelmi úton elfogadott megállapítások mellett benne él a hagyomány, a régi hit, régi gyakorlatok tömege, s mindent visszautasít, elejt, nem vesz tudomásul, nem tart fontosnak, vagy minden felháborítja ami nem illik ebbe a furcsán alakult egységbe.⁴ A falusi emberben nem lehet logikai formákban kialakult világnézeti rendszert keresnünk: a néplélekben meg nem változtatható életbázisok dolgoznak. Ha százszor is bebizonyítják egy falusi ember előtt valaminek az igazságát, ő csak abban az esetben fogadja el igazságnak, ha a momentán ható erő az ő leki bázisaival megegyezik,⁵

Újabbán állandó a panasz, hogy a népi kultúra romlik, „megrontja“ a városi kultúra, mert a nép kritikátlan a városi hatásokkal szemben.⁶ A népi kultúra új termékeinél azonban, ha azok el is térnek a szokott formáktól, észre kell vennünk, hogy bennük bizonyos örök és igaz, mélyen emberi motívumoknak újra való megtalálása a fontos. „Bizonyos lelki mechanizmusoknak vannak bizonyos helyzetekben kényszerűen ismétlődő, határozott reagálásmódjai, amelyek előző esetek nélkül is(!) természetes könnyedséggel megelevenedhetnek.“⁷ A néplélek azonban csak akkor változik meg, ha nemcsak a formák változnak meg, hanem a lényeg is; eddigi adottságai újulnak meg hatalmas erők hatásának következményeképpen.

Minden népcsoportnak vannak vezető rétegei. A vezetés a népcsoport kultúrájának tökéletesítésében is megnyilvánul, tehát az összesség szükségleteit elégíti ki. A vezető réteg helyzeti és anyagi energiái azok a bázisok, amelyek az új formákkal való kísérletezést megengedik. Ezért kétségtelen, hogy a magasabb társadalmi osztályok terjesztik el szélesebb rétegekben a kultúra eredményeit. Ha ezt a kultúrát a jóval kisebb helyzeti és vagyoni energiával bíró, a vezető réteggel szellemi közösségben élő nép tömegei átveszik és átalakítják, felbontják

³ Illyés Endre: *A m. ref. földművelő nép lelki élete*. Szeged 1931. 84—85. 1.“

⁴ „Apámtól, anyámtól, minden atyámfiatól így láttam, így hallottam. Miért csinálnám én másképpen, ha a/oknak jó volt így?!“ — hangzik falun az ellenvetés az újítók ellen. A magyar nemesség konzervatívizmusának gyökereit a kollektívum erőiben keli keresnünk.

⁵ Solymossy Sándor: *Elnöki megnyitó*. Ethnographia 1932. 52. 1., Ortutay Gyula: *A mag jar lélek alapvonásai népi kultúránkban*. Népünk és Nyelvünk 1933. 107, 162. skl.

⁶ Vö. Honti János: *A néphagyományok megmentéséről*. Debreceni Szle.

⁷ Marót Károly: *Hagyomány és fejlődés*. Társadalomtudomány 1935. évf. 1. sz.

a saját életszükségleteiknek leginkább megfelelő formákra, amelyek talán igénytelenebbek, mint az átadó osztály formái, miért becsüljük „gesunkenes Kulturgut“-nak, süllyedt kultúrjavaknak termékeit,⁸ miért nem tartjuk egyező értéknek a „népit“ és az „úrit“, holott bizonyos „körforgalom“ közöttük elvitathatatlan.⁹

A felülről lefelé szüremelő szellemi hatások a falu lelkét is szakadatlanul alakítják; a világháború hatása — mint általánosan ható, megváltozhatatlan, külső életbázis — mutatta be legélesebben, hogy a falu szellemi arca nem időtlen, csak zárt: a falu életformáit szellemtörténeti tényekkel meghatározható keretek között a kultúrhatások folyton befolyásolják; lényegtelen hullámzás mindig észlelhető, variánsok és variációk minden körülmények között keletkeznek. Sándor István szerint¹⁰ utoljára a katolikus restauráció áramlatában a magyar barokk szelleme alakította át falvaink szellemi képét a 17—18. században. Barokk jellegűek a fantázia termékei, az elődöktől hagyományozott könyvek, a népi rítusok és a falu vallásos életében, életmegnyilvánulásaiban élő népi misztika, a patriarchális tekintélyi elv és az ősi föld szeretete. Sándor István szerint mindez gondozatlan, megmerevedett és korszerűtlen hagyomány. „Az a két évszázad — mondja —, amely falvaink fölött a világháborúig elvonult, konzerválta a barokk nagyszerű kezdeményezéseit, de elhalványította azokat az eleven tartalmakat, amelyek a ma már megcsontosodott konvencionális formásokban egykor éltek.“ A felsőbb rétegekből kihalt idővel a barokk missziós szándéka, erősen hatottak rájuk a nyugati áramlatok, a falu pedig egyedül maradt a reformkor és a szabadságharc eszméinek gondolatvilágában. „A nemesi Magyarország jogrendszerének széthullása is csak a gazdasági problémák eltolódásával hat mélyebben a magyar falu világára, de szellemi mivoltában nem alakítja át“ — mondja Sándor István.

Sándor István felfogása szerint a török dúlások és a reformáció magyar tömegeket ősi telephelyeiken megmozgató és felizgató hatásai nyomtalanul elmosódtak a katolikus barokk mindent magával söprő áramlatában és azóta is a nagyszerű

⁸ Vö. Hans Naumann: *Primitive Gemeinschaftskultur*. Jena 1921.

⁹ Indítékot, anyagot ad a nép a tökéletesítésre; a tökéletesített anyagról pedig lehámozza azt, ami neki felesleges. Példa: a nép ajkán élő népdalt feldolgozza a zeneszerző műdallá; ha ez a dal a néphez kerül, egy idő múlva alaposan egyszerűsített formában találhatunk rá. Vö. Keszi Imre: *Konveniológia*. Magyarságtudomány 1935. évf. I. sz.

¹⁰ Sándor István: *A magyar falu szellemtörténete*. Vigília 1936. I. köt. 56—61. l.

barokkos emlékek „törmelékeivel“ határozható meg a magyar falu szellemi szintje. Sándor István szerint a vallási kultúra formalizmusa is barokk hatásokkal magyarázható, azonban „a magyar falu vallásos életében a szabadgondolkodás nagy évszázadain át(?) nyitva maradt egy rés, amelyben egyes ősi magyar hiedelmek meghúzódhattak(?), s azoknak fennmaradása lehetővé vált.“ Mindezeknek ellenére Sándor István végső eredményként leszögezi, hogy a falu lelki válságát a barokk hagyományok és a dekadens modern gondolkodás eredményeinek összeütközése okozza.

Sándor István felfogásával nem szállunk vitába, noha — előző fejtegetéseinkből nyilvánvaló — egészen más a felfogásunk. Szerintünk a falura vonatkozó általánosítások nagy része (nem éppen Sándor Istváné) elhibázott és minden részleteredmény, amelyet az egészre vonatkoztatnak, használhatatlan. A kimondottan magyar eredetűnek mondható kurtanemesi falvak paraszti munkával foglalkozó tagjai bizonyára más társadalmat alkottak, mint a „jöttment“ idegen telepesekből alakuló helységek etnikailag is vegyes közönsége. A magyar falvak jogi és szokásanyaga egészen más „résen“ táplálkozott — hogy Sándor István szavainál maradjunk —, mint a mesterségesen idegenből telepített nemzetiségek hagyománykincse. A most élő utódok ennek megfelelően egészen elütő hagyományokat őrizhettek meg, s szellemiségük, lelkületük, jellemük között feltételezhető egy kevés különbözőség. Nem vizsgálta még a tudomány a népi kölcsönös egymásra hatások problémáit sem.¹¹ A magyar falu szellemtörténete elveink alapján — mint minden „történet“ — csak adatokra, s nem általánosításokra építhető.

A falu lelkülete olyan közösség lelkülete, amelyben az állandó jelleg mellett alkalmi csoportokat is találunk. Nem tudjuk előtanulmányok híján, hogy milyen az állandó jellegű csoportok összetétele, alakulása, milyen területi, gazdasági és történeti erők munkálkodása nyomán lehetséges a csoportok sajátságai és a hozzájuk tartozó egyének magatartásai között az azonosság felismerése. Bognár Cecil szerint az ember lelki alkata csak közvetve, külső megnyilvánulásaiban ismerhető meg. A falu lelkületének, a belső egységnek is vannak külső nyilvánulásokban jelentkező törvényszerűségei, nemcsak különböző egyéneknek közös jellemvonásaiban, hanem az eltérő

¹¹ Loschdorfer Anna: *Bakonyi német falvaink szerepe a magyar népi hagyományok megőrzésében*. Ethnographia 1935. évf. 76. 1.

tulajdonságoknak közös indítékok hatása alatt jelentkező saját-ságaiban is.¹²

Egy falu népének jellemzése tehát csak akkor lesz teljes, ha ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével történik, vagyis nemcsak a kívülről jövő szellemtörténeti, hanem a belülről, a lélekből jövő jellem történeti adalékokat is tárgyalja, ha a belső és a külső szellemi erők közötti összefüggést a valósággal helyesen érzékelteti. Egy falu életében talán meglátjuk, hogy melyek voltak egyéb erők mellett mai képe megformálásánál a kollektívum erői.¹³ Azok az erők, amelyek az egyéni jellem, a magyar lélek megjelenítési alkalmainál a forma megalkotásában az egymáshoz tartozóságot is kifejezik. Csak ezután, több magyar falu jellem-történetének kidolgozása után következhet olyanféle szellemtörténeti szintézis, amely nem a leendő kutatások elveit, kereteit mutatja meg, hanem a részleteredményeket summázza, — amelyet azonban Sándor István jóelőre megírt.¹⁴

A dunaszentgyörgyi nép lelkülete.

Tolna megye dunaföldvári járásában nagy széles, hullámos lapály mentén, a Dunától félóránnyira van Dunaszentgyörgy nagyközség. Paks és Tolna között, mindkét vasúti állomással bíró nagyközségtől 12—12 km-nyire, a híres római útra épített megyei út mentén fekszik.¹ Vasúti állomása nincs, vonat nem robog erre. A hajónak a füstje nem látszik ide a Dunáról, tehát a Duna mint közvetlen és olcsó összeköttetést jelentő természeti adottság sem jöhet szóba. Közlekedése, összeköttetése a mai világban ezért nehézkes a kulturális és a gazdasági gócpontokkal. Különösen gazdasági szempontból fontos jelentőségű ez a körülmény, mert nagy kihatása van a termelés, a termelő kedv tempójára azáltal, hogy a község terményeinek piaci lehetőségeit a lehető legkisebb területre szűkíti. Mindent megtermő, gazdag földjének a hosszadalmas szállítást kibíró

¹² Bognár Cecil: *A magyarság jellemrajza*. Budapesti Szemle 1935. évf. 692. sz.

¹³ Ilyen szempontot tükröztető falumonográfiához nyújthat értékes gondolatokat Tomori Viola átfogó tanulmánya: *A parasztság szemléletének alakulása*. Szeged, 1935. Módszere pontosabb kialakítására majd minden tanulmányában értékes utalásokat találhatunk.

¹⁴ Vö. fejtegetéseimmel: Ortutay Gyula: *A magyar falukutatás új útjai*. Vigília 1935. II. köt. 109—125. 1.

¹⁵ Hőke Lajos: *A római katonaut Tolnamegyében*. Tolnamegyei Közlöny 1882. X. évf. 36. sz. Vö. Szelle Zsigmond u. ott 49. sz. (Dunaszentgyörgy környékén még nem derítették ki egész pontosan az útvonalat.)

búza és bor a főterményei. Újabbban többen dísznóhízlalásból pénzelik magukat.

Nemrégiben egyik legmagyarosabb észjárású írónk, Komáromi János, dunaszentgyörgyi útirajzában² szintén rámutatott a község nehézkes közlekedése folytán előálló visszasságokra. „A virradattól fehérlő országúton gurul velünk a hintó — írja. — Az utat sűrű eperfák szegélyezik két oldalról. Az eperfákon túl szőlők mindenfelé, messzebből idelátszik már Dunaszentgyörgy sudár tornya. Szép minden errefelé, de legszebb talán a szemnek-kedves tolnai falu: Dunaszentgyörgy. Szépek a házak, tiszta a nagy utca ja, népe pompás nép, amely azonban alaposan leszegényedett mára. Gyümölcstermése példa nélkül való volt ebben az esztendőben, csakhogy az óriási fölösleget nem tudják hova szállítani: messze van ide Budapest. Mivel pedig a környék vize nem a legkifogástalanabb, víz helyett bort iszik mindenki.“

A gyenge „ivóbor“ gyakori hörpölgetése azonban nem jelenti azt, hogy Dunaszentgyörgy népe részeges. Higgadt, megfontolt, komoly természetű emberek általában, akiknek hullámozó kedélyvilága nem szélsőségekben keresi az élet színe-sebb részét, hanem céltudatos törekvésekben feszül meg dacos nyakuk. A szélsőségekre hajló emberre azt mondják, hogy „sokszor oan bolond üngöt vész magára, hogy elég előtte megá'ni.“ A „sodri-pödri (nyugtalan) emberek hamar epájázzák a vagyonukat“, különösen akkor, ha „nóblissan (urasán) ötöznek“. A „tirányus, ortájos, kötözködő“ emberek „ha az eszükre hagatnána, jobban menne dóguk“. Akad köztük „hiblehubli forma ember“, aki „nem dogozik“, akin „tarágyian“ van minden még akkor is, ha „van elég hóbelevanca (holmija), még gönce (ruhája)“.

A föld mindenük; úgy beszélnek a földről, mint valami élőlényről. A birtokolt földdarab nagysága tekintélyt, rangot jelent, pedig jól tudják, hogy ez az érték is mulandó. „Mi ennek a földnek a rapszolgáji vagyunk — mondják a nagygazdák is —, mer ez nem a mijenk, hanem a menybéli fölséges Urunké!“ Dolgoznak sokat még öregkorban is; a beszélgetések főtémája az elvégzett és az elvégzendő munka körül forog. Ilyenkor mondják néha-néha ezt a versikét:

Asz gondútam, amig élek,
Míndég jó napokat érek.
De má látom, ha még élek,
Míndég rosszabbakat érek.

² Komáromi János: *Rövid kirándulás Tolnába*. Magyarország 1936. okt. 2. XVII. évf. 225. sz. 6. 1.

A falu a társadalmi mozgalmakkal szemben nem mutat különösebb érzékenységet: azt a dolgozó életet éli mindig, amelyet apái örökségképpen hagytak reá. Szorgalmas földművelő nép létére életének legfontosabb tényezője az időjárástól függő termés. A kötelező terhek viselése, az adók iránti érdeklődés szintén közös problémákat termel. A politika nem érdekli, a politikában különösebb szerepe nem is volt. A követ-, ill. képviselőválasztások mozgalmas napjai szóvirágokban élnek, homályos összevisszaság keletkezik csak nyomukban. Az ilyen alkalmakkor felmerülő problémák iránt teljesen közömbösek.

A dunaszentgyörgyi nép a társadalmi mozgalmak kikerülése mellett rendkívül sokat ad a társas életre, a falusi életben kialakult illendőségre. Minden társas összejövetelnek megvannak a szokott beszédtemái, azokból valamit elhagyni nem szabad. Általában nyílt, barátságos, nyájas, vendégszerető, barátkozó, beszédes érdeklődő az idegennel szemben is. Ha felfedez valamilyen személyi kapcsolatot (tréfásan jellegzetes nagytáással: ha a nagyapád látta valahol az ő nagyapját), rögtön kész a barátság. A rokonsági kapcsolatok számontartása szenvedélyes vitatkozásokra ad alkalmat. Tekintélytisztelő; de nem a nadrágos embert, hanem a tekintélyt tartó embert tartja csak valamire. A világ folyására csendes bonhomióval figyel, önbizalmát látszólag semmi sem döntheti meg. Sorscsapások esetén azonban könnyen meginog. Ilyenkor éled fel a lelkében szunnyadó hit egy minden felett levő hatalmas erőben, ilyenkor látja közelhajolni Isten magasztos képét az ő emberi gyarló arcához.

A dunaszentgyörgyi népet foglalkozásán, a földművelésen kívül a református vallás közössége köti össze, amelynek megtartásáért hozott áldozatok emléke még ma is eleven kapocs. Lényeges tényező a község mai lakosságának ősi rétegében a nemesi származás tudata, annak a ténynek emlékezetből bírt biztos ismerete, hogy ősei szabad emberek voltak, olyan emberek, akik tetteik elbírálása tekintetében csak a legfőbb Úrnak tartoztak számadással. Sokszor hallottam emlegetni egy érdekes kis történetet. Az egyik gazda nagyapja a szabadságharc előtti években „hosszi kocsin“ hajtott Szekszárd felé. Szembejött vele a szolgabíró fényes hintója. A gazda nyugodtan hajtott, szembe a hintónak, míg a lovak meg nem álltak egymással szemben. „Térj ki, kisúr, a nagyúr előtt!“ — kiáltott oda a szolgabírónak a gazda, aki szegről-végről atyjafia is volt. „Én vagyok az úr, a megye embere!“ — mondta a szolgabíró. „Te a megye ura vagy, de én a magam ura vagyok!“ — vágott vissza nem kis önérzettel a szentgyörgyi nemes gazdaember. Jellemük kialakulását ez a tudat ma is döntően határozza meg:

véleményük téves voltáról a jó Istenen kívül emberfia nemgyőzheti meg őket. Határtalan önbizalmuk egyik főforrásának ez a legfőbb tápláló ere. Ha valakit erőszakkal kell kényszeríteni, azt mondják ők is: „No, e'mán kálomista lett!” Magyarázatul megjegyzik, hogy azért mondják ezt szokásmondás szerint az ilyen „akkurátus” emberre, merthogy „a kálomista csak akkor térgyel, mikó a fejire ütnek”.

Önhitt felfogásának a következménye, hogy „egyik nép se pockároz (csúfolódik) annyit a másikon, mint a szengyörgyi”. Beszélgetés közben könnyen rámondják valakire: „Köll, hogy legyen ilyen is: azé kerek a világ”. Meg is erősíti urambátyám: „Há, ho'né lenne!... Máskép hosszú lenne.” — „Mikó bősziül a szengyörgyi ember?” — kérdik tőled tréfásan. „Há, szüretkor. Mer akkor asz mongyák: Bő szüretet!” — „Mi baja van a szengyörgyi embernek?” — kérdik a cigánytól mulatás közben^{2*} és az már húzza is: „Ritka búza, ritka árpa, ritka rozs...”

A gondolat- és a szójáték kedvelését néhány érdekes példával szeretnénk még megvilágítani. „Ű is ú' beszél — mondják a tanultságával hencegő emberre — mind az éccéri gyerek. Asz monta, hogy ű megtanult urassan beszéni. Kérdeszték tülle: Tucc-e má? — osztán asz monta: Há, ho'ne! Nem urassan ászt, hogy: igen.” — „Egyik szengyörgyi ember úvvót a feleségivé, mikó szétvátak, mint a cigán: nem vótak ékkényéren. Mer nem is vót kenyerük” — meséli kajánul urambátyám. Megkérdi tőled társaságban: „Tudod-e, mikó nem evött a dorogi gyerek szalonnát?”, vagy: Mikó nem ízlett az: éccéri gyereknek a kóbász?” és te törheted a fogas kérdésen a fejed, míg meg nem oldja a hatalmas problémát: „Mikó nem vót.”

Érdekesen figyelik meg a szavakat, a szavak hangsúlyát..
Néhány példa:

1. Jó vót a termése szekszárdi embernek. Kérdeszték tülle,, hunnan hozza a búzát. — Szekszárd mezővárosbúi — monta, büszkén. Mikó még rossz termése vót, csak asz monta: Szükszárrú.

2. E'mént a farkas ludat lopni. Talákozott a rókává. Ez kérdi: Hunnan hozod a ludat? A farkas aszonta „Táperú”, a lud még erepüt. Mikó még a róka fogott ludat, oszt kérdeszte a farkas, hogy hunnan hoszta, a róka aszonta „Szikszórú”. Ennek nem repüt é. (Mert a róka szája csukva maradt.)

^{2*} Megjegyzem, hogy a faluban muzsikus-cigányok nincsenek, azonban a faluban jelenleg működő paraszzenekaroknak is ez az általános neve, pl.: „Cigánt is hoztak magukká a lakodalomba”, a. m. muzsikusokkal érkeztek. Az ilyenféle szóhasználat a cigányok régebbi, általános muzsikus szerepére,, s az új muzsikus-bandák hagyományos összetételére utal.

A nemesi származás tudata és a református valláshoz való hagyományokban gyökerező ragaszkodás fejlesztette ki bennök a magyar ember arisztokratikus büszkeségét határtalan *gőggé*. Gönczi Ferenc is írja a göcseji emberről,³ hogy különösen a *nemesi része* önértetes, „rátartós“ még akkor is, ha teljesen ágrólszakadt szegény, ha ilyenféle megszólás jön rája: „Alispei némés urak Hosszi dülüt szántogatnak“. Molnár József érdekesen figyelte meg,⁴ hogy „Szatmár megye egyes községeinek lakosai a múlt századokban mind a régi kiváltságos nemesi osztályhoz tartoztak és ma már egyszerű földművelő emberek. Külsőre nem különböznek a másféle múltú néptől, de ha szóba állsz velők, akkor látod, hogy lelkükben az egyszerű külső alatt mennyi értékes, magasabb műveltségből maradt vonást őriztek meg. Emlékezetükben hagyományosan él a múlt dicső emléke, s ha a múlt századokban ugyanolyan nevű őseiről hall, szinte belső lelkesedéssel kapaszkodik emlékezetének halavány szálaiba, hogy felkutassa számodra — a hagyományt.“ Mindez ilyenformán él a szentgyörgyi emberekben is. A szájhagyományban élő múlt összefolyó emlékei csillogó ködöt teremtenek, amelyben elvész minden reális, éles vonás. Csak a kápráztató csillogás vakítja el a belenézőt és a szentgyörgyiek közül sokan csak néznek, egész életükben néznek meredt szemmel ebbe a ködbe és nem veszik észre, hogy más szelek szárítják már a határban a szikkadó réteket, mint régen. Nemcsak a világháborút követő változások kívánnak új embereket, új életszemléletet. Aki a mai időkben boldogulni akar, tisztán kell mindent látnia maga körül: avult felfogások zűrzavarában csak csalódásokat halászhat magának a jámbor álmodozó. Csak próbálják most is az új viszonyokra a hagyományosan rossz formákat, csak idézik a régieket csökönyös akarattal, de hiába... A régiek értéke pihen: csak az igazi szükséglet robbantó ereje vethetné fel, ez azonban teljesen hiányzik a mai, átfarmálódó életritmusból.

A dunaszentgyörgyi ember átlaga tehát lelkiület tekintetében nem igazi paraszt, önállóbb, intelligensebb, nagyobb felfogó és átfogó képességű, mint a „puszták népe“, azonban hibái is sokkal nagyobbak. A közösség számára nem sokat jelentő embercsoport, mert csak egyéni életében éli ki magát, csak egyéni (esetleg családi) életében tud alkotni szépet, nemeset és nagyot. A család a legnagyobb közösség, amelyben még teljes biztonsággal mozog. Ha valamilyen kapcsolatba kerül a

³ Gönczi Ferenc: *Göcsej*. Kaposvár 1914. 123—124. 1.

⁴ Molnár József: *A néprajzi gyűjtés mesterfogásai*. Bajtárs 1933. április.

nagy közösséggel, elveszti a lába alatt a talajt és a legnagyobb örültségek véghezvitele sem probléma előtte. Ilyenkor mindent felejt és csak arra törekszik, hogy a győzelem látszatával ússza meg a közélet örvényei között az élet versenyét, azt a nagy küzdelmet, amelyet a körülmények termeltek számára. A romantika magyarságszemlélete csak a nemesi nemzet jellemvonásainak csillogó részét látta maga előtt, amikor megalkotta a magyarságról romantikus képét.⁵ A magyar paraszt lelkülete egészen más: ezt igazolják az újabb tudományos kutatások megfigyelések, adatok tömegével.

Dunaszentgyörgy népének vázlatos jellemzéséből is láthatjuk, hogy a falu szellemi egybetartozása a származás, a rokoni kapcsolatok és a vallás szerinti egybetartozásban gyökerezik a föld helyes művelése, felhasználása körüli problémákban található egymásraultaltságon kívül. Ezek mind belső erők, nem kívülről jövő hatások. A község múltjában s a hagyományokban próbáljuk kutatni a külső és belső erőknek a munkáját, hatásait, egymáshoz való viszonyát. Megvizsgáljuk, hogy milyen erők hatása alatt alakult ki az előbb ismertetett gyönyörű, tragikusan magyar jellem a falu népében.

Táj és ember. Az első történeti nyomok.

Paks és Tolna között egészen Dunaszentgyörgyig terjed a Duna széles ártere. A paks-faddi védgát-társulat 27 km hosszú töltése és a kisebb-nagyobb bevágások, vízlevezető árkok — ahogyan errefelé mondják „kanálisok“ — igen nagy területet tesznek termékeny szántófölddé.¹ A hajdani árvizektől gyakran szoronghatott községet is ezek mentesítik hasonló veszedelemtől, s ma már mindinkább gyérülnek azok az emberek, akik emlékeznek még arra, hogy az ő gyermekkorukban a Duna habjai „a kertek alatt“ csobogtak.

A község környékének táj hangulata igen élénk. A Duna ártere a községgel egyvonalban találkozik a Mezőföldnek nevezett 3500 km² kiterjedésű hatalmas tájegység fensíkjának déli részével. Paks és Tolna között kb. 90 méteres felszínkülönbség van a Duna széles ártere és a fensík széle között. Ennek egyik és leglényegesebb oka az, hogy a kanyarulatokon végzett számtalan átvágás következtében a Duna ma nem kanyarodik oly sokhelyütt jobbra, mint azelőtt.

⁵ Ortutay, NNy. 1933. 110. 1.

⁶ Gonda Béla: *A magyar Duna*. OM.-monarchia írásban és képben. Bp. 1896. IV. 48—49. 1. U. itt (270. l.-on) Baksay Sándor is megemlékezik „a dunaszentgyörgyi nemesség termő mezőiről.“ Vö. Hunfalvy János: *A m. birod. földrajza*. Bp. 1886. 371. 1.

A Mezőföldnek Dunaszentgyörgynél a Duna árterére tekintő peremén roppant homoktömeg gyűlt össze. A Paks, Dunaszentgyörgy, Tolna és Sióagárd között húzódó „hegylánc“ tulajdonképpen egymásba folyó homokdombok sorozata. A tájnak annyira uralkodó, mindent meghatározó eleme errefelé a homok, hogy az ember az Alföld halasi homokbuckái között képzeletben magát. Kogutowitz Károly szerint ez a sok homok a Sió-Sárvíz kiöntéseiből származott, ahonnan a szél hordta ide. Ez a homokbucka-vidék ugyanis mind a Sárvíz székesfehérvár-sárbogárdi hosszú, széles völgyének egyenes folytatásába esik, a szél főutcájának a végébe, mintegy a fűvócsó torkába.²

Primitív településeknél a hely természeti adottságai nagy mértékben fejlesztik az ember tulajdonságait, s még a kultúra magasabb fokán sem vonhatja ki magát az ember a természeti erők és körülmények hatása alól. Ez a terület emberi település létesülésének természeti adottságai folytán nagyon kedvezett. Mocsarak védték, a közelben halászni, csikászni lehetett. Buja rétek csábították ide az állataiknak élő nomád természetű néptöredékeket. Erdő az ember terjeszkedésének útját nem állotta, nem kellett kezdetleges eszközökkel erdőt irtani, könnyen lehetett áttérni a földművelésre. A természeti adottságok sok irányban kedvezően fejleszthették az ide települt embert, kedvezően alakíthatták a dunaszentgyörgyi ember jellemét.

Ósidók óta lakott terület volt, mint néhány értékes lelet bizonyítja. A Duna árteréből kissé kiemelkedő Faluhely nevű dűlőben, a Daróczy- és a Jeszenszky-pusztá között — ahol a hagyomány szerint valamikor a falu állt, élt és virágzott, s amely ma szántóföld és kaszáló³ —, népvándorláskori és középkori edénytöredékek között talált néhány szemcsés agyagú praehistorikus edény töredék bizonyítja, hogy a kő- és bronzkorszakban is volt már élet ezen a mocsaraktól védett területen.⁴

A római korban sűrűn voltak itt telephelyek. A község délnyugati végén az ú. n. Basahalom egy nagyobb római épület falmaradványait őrizte meg: itt valószínűleg lóváltási állomás (mu.tatio) lehetett. A község északi részén, a Sánchegyben és a Várdombon szintén sok a római téglá: itt valószínűleg kisebb római őrtorony állott.⁵ A környéken igen sok római pénzt is

² Kogutowitz Károly: *Dunántúl és a Kisalföld*. Szeged 1930. I. 259—82. 1.

³ Weidlein János szíves közlése szerint a szomszédos Gerjen község határában van egy *Pusztaszentgyörgy* nevű szántó és rét. Vö. Pesty kéziratosa Helységnévtára 48. köt. 98—99. 1. Valószínűleg a régi falú nevét őrzi ez a helynév is. Nem lehetetlen, — mint a továbbiakban is látjuk majd, — hogy a falú helye többször is változott.

⁴ Wosinszky Mór: *Tolna vármegye története a honfoglalásig*. 402. 1.

⁵ Wosinszky: i. m. 688., 770—771. 1.

találtak. A Püspökdombon, amelyen a megyei út átmege, római épület maradványai vannak.⁸ Hóké avargyűrűknek tartja a szentgyörgyi magaslatokat, amelyekre a rómaiak őrhelyeket telepítettek.⁷ A Püspökdomban népvándorlás korabeli, hullámvonalakkal díszített edénytöredékeket is találtak. Ezek a leletek a települések állandó voltát bizonyítják.

Ilyen kedvező települési adottságok mellett valószínűtlen, hogy a magyarságnak legalább csekély számú töredéke ne települt volna meg ezen a halász-pásztor életmódnak egyaránt kedvező vidéken. A helynek Árpád-korban lakott voltát bizonyítja egy S-alakúan hajlított fülönfüggőből és haj gyűrűből álló lelet is,⁸ Eötvös Károly üdvarán pedig Wosinsky árpád-kori sírmezőt talált.⁹ Tolna vármegye történeti forrásainak nehezen hozzáférhető, kiadatlan volta az oka annak, hogy a község életére vonatkozó adalékaink nagyon hézagosak.¹⁰ Számítalan érdekes problémát nem is érinthetünk, mert a községet — még a közelmúltban is — több ízben sújtott tűzveszedelmek a nagy gonddal őrizett régi írások tetemes részét teljesen megsemmisítették.¹¹ Igen sokszor kicsinyesnek látszó adatok adják kezünkbe a történeti fejlődés érzékeltetésének kulcsát.

A kalocsai káptalan egy 1424. évi oklevele a következőképpen említi községünket : „magnam viam, que de villa Zenthgurg ad predictam villám Faad duceret.“¹² 1471-ben „Poss (esio) Tholna Zenthgyrgh-ról emlékezik meg néhány oklevél.¹¹ Ebben az időben a helység a fej érvári káptalané volt. Mivel egyházi birtok volt és nagyobb település lehetett, valószínűnek tartjuk, hogy helyén templom vagy kápolna állott, amelynek védszentje Szent György volt. A múltban számos hely kapta nevét templomáról, temploma védőszentjéről, s Dunaszentgyörgy esetében is ezt a lehetőséget tartjuk legvalószínűbbnek.¹⁴

⁸ Wosinsky: i. m. 964. 1.

⁷ Hóké Lajos: *Duna-Földvár s vidékének története, különös tekintettel Tolna megyére.* Tolnamegyei Közlöny 1876. IV. évf. 10. sz.

⁸ Wosinsky: i. m. 1046. I.

⁹ Wosinsky: i. m. 770—771. 1.

¹⁰ Tolna vármegye monográfiájának szükségességét már régen észrevették, azonban a kérdés csak néhány hírlapi cikkben élt egy darabig. Ilyen Nóvák Sándor ügyes kérdőíve az adatok összegyűjtéséhez. Tolnamegyei Közi. 1874. II. évf. 13—14. sz. és Hóké Lajos: *Néhány szó Tolnamegye monográfiáját s ehhez az adatok gyűjtését illetőleg.* T. J. ott 1885. XIII. évf. 7. sz., stb.

¹¹ Takács Gyula ny. dunaszentgyörgyi főjegyző szíves közlése.

¹² Fehér: *Codex Dipl. X. 6. 632.* Idézi Glaser Lajos: *Dunántúl középkori úthálózata.* Századok 63: 141.

¹³ Csánki: *Magyarország tört. földrajza.* III. 451. 466.

¹⁴ Vö. Nyelvtud. Közi. XLVIII. 77—78. 1., Schwartz Elemér, *Egyet. Phil. Közlöny* 1924. évf. 14, 90. 1. — Hóké Lajos is így magyarázza Dunaszentgyörgy nevét *Tolna megye helynevei magyarázatához* c. cikkében. Tolnamegyei Közlöny 1886. XIV. évf. 2. sz.

1526-ban a szomorú emlékü II. Lajos király augusztus 1-én érkezett Dunaföldvárra. Innen továbbhaladva két napig Pakson tartózkodott. Brodarics szerémi püspök, a király kancellárja, Dunaszentgyörgyről augusztus 6-án írt levelet a királynéhoz, amelyben a sok rémhír következményeképpen fellépő szorongásait igyekszik eloszlatni és kéri, hogy maradjon Budán, nehogy távozása másokat is elrémítsen. Elég sokáig időzhetett ezen a környéken a magyar sereg, mert Tolnáról csak augusztus 14-én indult el a király Szekszárd felé. Az augusztus 29-i mohácsi csata után szeptember 3-án 70.000 török ment Budára megerőltetett menetben azon az úton, amelyen pár nappal előbb a szerencsétlen király indult országa és saját végzete elé.¹⁵

A törökvilág pusztításai.

A török uralom alatt élő faluról találunk először olyan adatokat, amelyekből a lakosság hajdani összetételére, gazdagságára és jólétére következtethetünk. 1565—66-ban Szentgyörgy falu a paksi bérlethez tartozott, s jövedelmeinek végösszege 32.833 akcse volt 95 kapu után.¹ Érdekesen mutatják a falu terméseredményeit a számítás alapjául szolgáló adatok. A must-tized 6 akcséval számított 2.883 pint must után 14.415 akcse, búzatized 952 kila, pénzül számítva 10.575 akcse. A szőlő és búzakultúra tehát már ekkor jelentős volt. Tetemes összegben fizetett még kender és lentizedet, méhkasadót és bírságokat a falu. 1566—67-ben még mindig 95 kapu után számították a 48.098 akcse fizetnivalót.² Tizedet fizettek: Kopai János, Uszodi Gergely, Bertalan András, Magyarai Gáspár, Tót Pál, Kapás Balázs, Koncz Balázs, Boda Péter, Csordás Balázs, Kágáni Péter, Koncz István; kezességképpen fizettek Farkas Péter és Mihály, Koncz Ferenc, Farkas Borbás, Puskás Tamás, Ludas János, P. Máté és György. Hasszán szubási, a szekszárdi vilajet fejadó defteré szerint 1572—73 a fej adót 140 kapu után vetették ki (kapunként 50 akcse — 9 kr.),³ s 1560—80 körül török megszállás alatt 800—1000 főnyi lakosa volt,⁴ akik már akkor elismert bortermelők voltak. A must pint ját 1565-ben 6, 1570-ben 8 akcséval váltották meg.⁵

¹ Hőke sorai nyomán. Tolnamegyei Közlöny 1876. 23. sz.

² Velics—Kammerer: *M. orsz. török kincstári defterek*. Bp. 1886. I. 197. 1.

³ Velics—Kammerer: i. m. II. 361. 1.

⁴ Velics—Kammerer: i. m. I. 245—246. 1., vö. Daróczy Aladár: *Tolntt vármegye közgazdasági leírása*. I. Bp. 1909. 14. 1., Hőke Lajos ismertetése Tolnám. Közlöny 1886. évf. 28. sz. — Szekszárdon 60(!), Pakson pedig 272 ház után vetették ki az adót.

⁵ Daróczy: i. m. 16. 1.

⁶ Daróczy: i. m. 21. 1.

A hagyomány szerint a mohácsi vész előtt a község egy részét Tolna-Szentgyörgynek, más részét pedig Rác-Szentgyörgynek nevezték a hajdan idetelepedett rácokról, akiknek emlékét a Sáskásdűlő mellett levő s állítólag általuk épített Ráekút őrzi.⁶ 1631-ben két Szentgyörgy falu is tartozott Tolnához, az egyik 21.000, a másik 8.000 akcséval.⁷ A törökök nyomán feltóduló rácok a mohácsi vész után kerültek ide, s a két Szentgyörgy már azt az állapotot rögzíti meg, amelyről a hagyomány még megemlékezik, s amelyet adataink mindenben megerősítenek.

Dunaszentgyörgy lakossága azonban ezekben a kiszámíthatatlan, változásokban bővelkedő, nehéz időkben alaposan megcsappant. Hóke szerint a falu a XVII. század végén egészen kipusztult. 1685-ben Fördös Mihály birtokolta a 3 lakott és 5 lakatlan jobbágytelekből álló területet, amely után adó a szultánnak 3 arany, a keresztény földesúrnak évente 9 forint, a török földesúrnak 1 frt 50 dénár, tized mindenből volt,⁸ 1689-ben két összeírás szerint is 3 kálvinista paraszt lakja Magyarszentgyörgyöt, amelynek földesura Fördös Mihály.⁹ Szántóföldjei, rétjei, füzesei még meglehetősen jó állapotban voltak ekkor és terjedelmes határában elég gazdagon fizető halászat volt a Dunán, amelyből főként a török földesúr húzott hasznot. 1697. évi becslés szerint Magyarszentgyörgy (Dorff Hung. Szent György) ötnegyed, ill. iy_4 lakott sessio után fizet 7 f. 80 d. robotpénzt és 24 f. kilencedet, míg Rácszentgyörgy (oede Dorff Raizisch Szt. György) 12 f 48 d robotpénzt és 40 f kilencedet fizet 4 egész sessio után.¹⁰ Ebből következtetünk arra, hogy a községnek a török idők alatti, belső erővel nem indokolható fejlődését a rácok nagymértékű betelepődése okozta.

1702-ben „Pagus Ungaricus et Rascianus Szent Gyergy“ még mindig Fördös Mihály (Michael Fördös Jauriniensis) tulajdona.¹¹ Az összeírás szerint a Duna áradásaitól gyakran sújtott területen 39 hold hosszúságú és 18 hold szélességű területen mocsarakkal kevert sovány erdők vannak. Jó földje 130 holdnyi, kaszálói áradásmentes időkben 60 kaszásnak valók. Legelői mocsarak között vannak: szarvas állatoknak való 50, juhoknak való 170 holdnyi. Halászatra a mocsarak kevésbé al-

⁶ Nemzeti Múzeum: Pesty helys.n. XLVIII. 77—78. I.

⁷ Velics—Kämmerer: i. m. 716.

⁸ Orsz. Levéltár Kincstári Osztály: Urbaria et Conscriptiones fasc. 10. nr. 2. (A levéltári adatok nagy részét dr. Pákay Zsolt és K. László József szívességének köszönhetem.)

⁹ Urb. et Conscri. fasc. 54. nr. 21. és fasc. 60. nr. 59.

¹⁰ U. et Conscri. fasc. 54. nr. 20.

¹¹ U. et Conscri. fasc. 64. nr. 16.

kalmasak és igen csekély mennyiségű halat adnak. 8 lakosa, 7 háza és 2 bérlője van. Török ura a szekszárdi Olay Begh, aki-nek mindenből tizedet és különféle munkákat adnak. A török szultán ezenkívül a portiot, vagy harácsot is kiveti, a keresztény földesúrnak pedig évenként 9 flór. fizetnek. Nincsenek szőlői, malmi, erősségei, sem állatai. Egy másik összeírás szerint¹² 1703-ban Magyarszentgyörgyön Kovács István, Taba Benedek, Taba Péter, Taba Mátyás, Megery Gergely, Pacsko Gergely, Pacsko Miska, Pacsko Istók, Bárdos István, Kovács György, özv. Taba Györgyné, özv. Taba Jánosné, özv. Taba Ben-céné és Mancso Mihály laktak, akik mind kálvinisták voltak. 17 lovuk, 13 tehenük, 17 tinójuk, 16 kas méhük, 31 disznajuk és 6 szállásuk volt. A falu Tolnától két kis német mérföldnyire feküdt. Keleten *Berek* praediumig, nyugaton *Tengölitz* praediumig fél mérföld hosszúságban, szélességben pedig *Vetle* praediumtól *Csámpa* és *Hense* praediumig szintén egy fél mér-föld.¹³ Az egész falu Fördös Mihályé és Fiath Jánosé volt. A rácok elkülönülten éltek és a török idők alatt telepedtek le. A magyarokkal együtt 60 f-t fizettek egy összegben a magyar földesúrnak, a töröknek pedig a már felsorolt járandóságokat. A török földesúr „Ibraim Bek von Sexard“ volt. Halászat csak akkor van az összeíró szerint, ha a Duna kiáradt; különben halászatra alkalmas folyóvíze nincs. A két összeírás között elég lényeges eltérések vannak. Plagotta György trinátor valószínűleg szóhadgyományok alapján jegyezte fel a régebbi állapotokra vonatkozó adózási adatokat. A falu régi helyén omladozó templomot talált dűledező toronnyal. Megjegyzi, hogy a rácok nem a régi faluban laktak. Ház vagy egyéb nyom nem maradt a rácok egykori lakhelyén, mert már Plagotta idejében is rét, legelő, bozótos erdő volt a rácoknak egykor átengedett terület. A törökök embert nem kímélő uralma után a megmaradt lakosságra megmérhetetlen nyomort zúdított az 1686—88. évi hadjáratok sorozata, amelyek ezt a területet igyekeztek végképpen megtisztítani a törököktől. Szomorú képet nyújtott az ismét magyarrá váló országrész. Az egész terület egy óriási pusztaság volt, amelyen csak elvétve akadt ember. 1693-ban az adóróvó (dicator) Tolna megyében 13 népes helyet és alig 1200 embert talált.¹⁴ „A falvak romjai és a szántóföldek felett buja

¹² U.ott fol. 51.

¹³ Ma is meglevő puszták. Pesty szerint (kéziratos Helységnévtár 48. köt. 91. 14. 1.) *Héricse* puszta *Templomdomb* nevű dűlőjén templomromok vannak.

¹⁴ Kammerer Ernő: *Tolna megye XVI-ik századi adólajstromairól*. Tolna, namegyei Közl. 1880. VIII. évf. 29—35. sz.

gyep keletkezett. Csakis a feltűnedező mély utak iránya, a föld egyenetlen üregei, gödrei, egy-egy csonka torony tüntették fel az egykori helységek nyomait — írja Kammerer Ernő, Tolna megye és a törökvilág tudós ismerője. — Mérföldekre terjedő tereken nem volt más, mint embermagasságú csalit, áttörhetetlen cserjés-rengeteg. A kevés fennmaradt helységek néhány házból állottak csupán és sok órajárásra feküdtek egymástól. Apró, földbe vájt kunyhókban laktak az emberek, éltek és meghaltak anélkül, hogy templomot, papot, iskolát láttak volna.“¹⁵ A visszahódolt részek birtokviszonyainak rendezésére alakult bizottság (neoaquistica commissio) előtt a régi birtokosok közül csak kevesen tudták ősi jogukat hitelesen igazolni. Az így gazdátlanul maradt területekre új földesurak vonultak be a császár jóvoltából, akiknek hívására a szomszéd megyékből, -sőt külföldről is özönlött a települők hada.¹⁶

A reformáció első nyomai.

Az egyházi névtárak — már az 1842. évi is — és az országos névtárak úgy említik Dunaszentgyörgyöt, mint fiatal települést, amely 1718-ban Nyitra és Bars megyékből kiköltözött református nemes családokból alakult.¹ A reformáció első nyomaival a környéken, sőt Dunaszentgyörgyön, jóval előbb is találkozunk. Tolnán már 1549-ben vannak iskolával és templommal felszerelt, a török rokonszenvének védelme alatt folyton terjeszkedő magyar protestánsok.² 1550-ben a török hatóságok nyomására a tolnai plébános is a protestánsok közé állt. A Tolna környékén levő községek lakosainak jelentős része hamarosan protestáns lett.³ Ha hiteles adatok nincsenek is, valószínűnek tarthatjuk, hogy Szentgyörgy már ekkor — legalább részben — protestáns volt. Egy jóval későbbi, 1626. évi jegyzék, amely a református egyházakat és prédikátorokat sorolja fel, a prédikátor nevében Tolnára utal: említi „Joannes Tholnaeus“-t, aki „min. eccl. Szent-Georgius“.⁴ 1629-ben „Stephanus

¹⁵ Kammerer Ernő: *Tolna vármegye hódoltsági viszonyairól.* U.ott 1879. évf. 20—23. sz.

¹⁶ Kammerer: i. h.

¹ Földváry László: *Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez.* Bp. 1898. I. 119. 1.

² Zoványi Jenő: *A reformáció Magyarországon 1565-ig.* Bp. é. n. 212. I., vö. 216. 1.

³ Zoványi: i. m. 220, 222. 1. Vö. Földváry László: *Szegedi Kis István élete.* Bp. 1894. 74—89. 1., Holub József: *A tolnai reformáció történetének vázlat.* Szekszárd 1911., Thury Etele: *A dunántúli ref. egyházkerület története.* I. köt. Pépa 1908. 143. 1.

⁴ Földváry: i. m. I. 114. 1.

Doctoris past, indign. ref. eccl. Szent-györgy“.⁵ Az első adalék, amely félre nem érthetően Tolna-Szentgyörgynek nevezi az egyházat, az 1632. évi katólógusban olvasható,⁶ Pathai Sámuel püspök pedig 1652-ben a tolnai traktus egyházai között sorolja fel a következőképpen: „Joannes Tholnai min. eccl. Szentgyörgy“.⁷ Pathai 1647-i levele szerint Szent-György a ráckevei, vagy alsódunamelléki superintendentiához tartozó tolnai tractus népes ekléziája volt.⁸

A tolnai reformáció erőteljes ágakat hajtó gyökereit a törökök kitakarítása után teljesen kitépte az új katolikus földesúr, gróf Wallis, aki a megmaradt „lázongó“ kálvinista magyarok helyett katolikus német telepeseket hozott birtokára. Birtokán az állandó letelepedés engedélyezésének megmáshatatlant feltétele volt, hogy a letelepedők a katolikus hitet kövessék. Ez a feltétel a megmaradt régi magyar lakosokra is vonatkozott, akiknek nagy része azonban inkább elvándorolt Tolnáról, semhogy vallását elhagyja. A Duna alsó mentében egész sereg elpusztult helységet (Bogyiszló, öcsény, Decs, Pilis, Nyék) virágoztattak fel Tolna elköltözött magyarjai.⁹ A tolnai református egyház edényei és harangja valószínűleg ekkor kerültek Bogyiszlóra.¹⁰ Érdeemes lenne ennek a körülménynek alaposabb megvizsgálása. A tolnai fej adót fizetők névsorában 1557-ben az Odor bogyiszlai családnevet, a Parág, Együd, ötvös, Fördös az újjátelepített Szentgyörgyön közismert családneveket találtuk.¹¹ Eizek még nem bizonyítékok, csak valószínűvé teszik azt, hogy a szomszédos, kálvinista Dunaszentgyörgyre a töröktől és a némettől alaposan megbolygatott magyar családok közül néhány mint állandó letelepedésre, új élet kezdésére alkalmas helységekre gondolhatott. A protestánsok meg-megújuló elnyomása a magyar faj elhelyezkedésére, birtokviszonyaira is rendkívül jelentős hatással volt.¹² Ennek a körülménynek a gazdasági jelentőségét felesleges részletesebben mérlegelnünk.

⁵ Földvív: i. m. I. 127. I.

⁶ Földváry: i. m. I. 147. 1., vö. I. 139. 1.

⁷ Földváry: i. m. I. 182. I.

⁸ Hőké i. m. 25. sz.

⁹ Tóth Károly: *Sárköz múltjából*. Tolnai Reformátusok Lapja 1913—1914. évf., Holub: i. m.

¹⁰ Vö. Földváry: i. m. I. 220., P. J. (Pécsy József) prépost: *Megjárta Tolnát, Baranyát*. Tolnainegyeci Közi. 1874. évf. 52. sz.

¹¹ Velics—Kammerer: i. m. I. 102., 104. 1.

¹² Révész Imre: A magyarországi protestantizmus történelme. Bp. 1925. M. Tört. Tud. Kk. III. 4.)

Az első települők. A rokoni kapcsolatok elmélyülése a környék magyar lakosságával.

Az 1720. évi összeírások szerint 22 nemes család lakja a falut, akik 1720-ban telepedtek le.¹ Földváry adatai szerint 1718, Palcsó szerint 1719, a hagyomány (Pesty) szerint 1740 a letelepedés éve. A letelepülők a hagyomány szerint Szent György napján szállották meg a falut és a „helység innen vette ezen nevet”.³ Bizonyos, hogy a letelepedés nem egyszerre, egy évben történt, hanem különböző rajokban érkeztek a különböző vidékekről érkező emberek, hiszen a tervszerű német telepítések sem történhettek meg egy esztendő leforgása alatt.⁴ A fenti évszámok az egyes letelepedő csoportok érkezési időpontját jelezhetik.

Daróczy szerint a szekszárdi vilajet adódefterében az adófizetők névsorában a mai birtokos nemes családok egyetlen-tagjának nevével sem találkozhatunk. Ez a körülmény azt jelenti, hogy ezek a családok akár erőszaknak engedve, akár önként hagyták el lakóhelyüket és birtokaikat, ameyyek a török kincstár tulajdonává lettek, oda soha vissza nem tértek.⁵ Dunaszentgyörgyön ma is él az a hagyomány, hogy a mai birtokosok ősei itt, vagy ezen a környéken laktak, s a törökök elől menekültek a felvidékre. A reformátusok üldözése volt aztán az ok az onnan való elöltözésre, s hogy éppen Dunaszentgyörgyre jöttek új életet kezdeni 1—2 évszázad múlva, az elődeik által sokat emlegetett kedves táj utáni vágyakozásnak tulajdonítható.⁶ A falu újratelepülésének körülményei tehát a múlttal mindenképpen vékony szálakkal fűzhetők össze.

A települők birtokviszonyait feldolgozó egykorú összeírásból⁷ érdemes megismernednünk az első települők neveivel (zárójelben közlöm azt is, hogy hány pozsonyi mérős vetéssel volt földjük) : Botka János, a nemesek bírása (24), Dömötör Sámuel (16), Kovács János (12), Bencsik Mihály (18), Réghi György (12), Németh János (24), Vajda Ferenc (20), Kosztolányi Pál (12), Komáromi Mihály (24), Pap János (16), Bese Mihály

¹ Weidlein János szíves közlése.

³ Pesty: i. h.

⁴ A tolnamegyei telepítések munkájáról érdekes részleteket közöl Schilling Roger: *Dunakömlöd és Németskér telepítéstörténete* c. munkájában. Bp. 1933. és Weidlein János: *Elpusztult falvak Tolnában és Baranyában*. Századok 1934. 611. skl.

⁵ Daróczy: i.m. 16. 1.

⁶ Dömötör János dunaszenigörgyi mérnök szíves közlése.

⁷ Archivum Regnicolare Conscrip. Lad. KK. nr. 10. (1720) Orsz. Levéltár.

(20), Kostyán András (20), Dióssy Ferenc (20); bérlők: Kálmán János (18), Katona Ádám (8), Patkós István (4), Bihari János (8), Szűcs András (8), Táli Márton (6), Zelezy Dániel (8), Sárközy István (4), Kolosvári Ferenc (8). A 22 nemes családnak összesen 30 sessioja volt.

Az új település utáni időkből 1733—1770 között a református *egyház* anyakönyve⁸ a legrégebbi időktől kezdve a következő gyakrabban előforduló családneveket őrizte meg: Bodnár, Csalyági, Deme, (később Döme), Eketsi, Ényi (vagy Demeter, később Dömötör), Esztergomi, Ferentzi, Gál, Gödör, Gutái, Győrfi, Györy, Hajpál, Halász, Horvát, Kerekes, Ketskeméti,⁸ Kun, László, Madocsai, Makai, Mátsik, Nemes, Oláh, Ötvös,¹⁰ Paksi, Parragh,¹¹ Sólya, Seregélyi, Szabó, Szálai, Tibai,¹² Tigyi, stb. ötven-hatvan év alatt egész sereg környékbeli községgel kerültek az itteni családok rokoni kapcsolatba. Apáti, Bölske, Cece, Decs, Drog, Fadd, Foktó, Gergen, Kölesd, Madoesa, Medina, Mízla, Ordas, öcsény, Paks, Pilis, Pataj, Seregélyes, Siklós, Szekszárd, Sz. Benedek, Szeremle, Szokoly, Kajdacs, Bogyiszló, Tolna, Úszód, stb. helységek családjaiból vesznek maguknak feleséget a szentgyörgyiek, vagy más községbéliek viszik el a szentgyörgyi lányokat.¹³ A rokoni kapcsolatok ismeretségeket teremtenek, s ilyenkor aztán idetelepül az új rokonságnak egy-két tagja is. ötven év alatt egészen elszaporodik egy-egy új család, *egy-egy* régebbi család pedig egészen elsenyved. Ritkábban előforduló régi családnevek: Arany (abai), Bodai, Borisza, Bátorkeszi, Berekallyi, Deli, Együd, Eskütt, Dobosi Gál, Dóczi, Farkas, Csillér, Hágó, Jobban, Illés, Hörömpölyi, Korponai, Osvát, Posonyi, Privigyei, Pétsi, Pán-

⁸ „Matrieula Ecclesia Tolna Sz. Györgyiensis.“ Palcsó László dunaszentgyörgyi ref. lelkész szívességéből használhattam.

⁹ Kempelen szerint is harsmegyei család, mely innen Tolna megyébe származott el. (V. 413.)

¹⁰ A dunaszentgyörgyi anyakönyvekben következetesen szerepel a „Ráckevei Ötvös“ név. Kempelelnél (VIII. 113.) a „Ráczkövy“ név valószínűleg elírás csupán. A híres anekdotázó Eötvös Károly is ebből a családból, ill. mezőszentgyörgyi ágából származott.

¹¹ Kempelen „Parlag“ nevet ismer Veszprém megyében, azonban a dunaszentgyörgyiek következetesen használják a „veszprémi Parragh“ nevet. Vö. A veszprémmegyei Kenesén 1676-ban szerepel egy tanúvallatási levélben Parrag Imre és Parrag János. (Czakó Gyula: *A balatonkenesei ref. egyház tört.* Pápa 1912. 14. 1.)

¹² Kempelen is ismeri tibai előnévvel a gömörmegeyi Tibay-családot, amelynek nemességét 1728-ban hirdeti ki Tolna megye. (X. 354.)

¹³ *A gyönki ref. egyház tört.* c. vázlatban (Tolnamegyei Közlöny 1878. 30. sz.) szelepeinek Csúzi, Hajós, Halász, Kántor, Sárközi, Szombati, stb. családok, amelyeknek szintén lehetnek dunaszentgyörgyi kapcsolatai.

tzél, Rátz, Rostás, Rosos, Sarok, Seres, Sós, Szarka, Szilágyi» Sz. Péteri, Szántó, Putnoki, Tajnai, Viserátzki, Wéghelyi, stb. Idegen hangzású név is akad néhány: Drubits, Kollár, Noszkó, Roll, Szlávik, stb.

Mind szép magyar név. A foglalkozást és a nemzetiséget jelentő nevek kis száma mellett feltűnően sok a helységnévből képzett családnév, amelyeknek egy része egymástól igen távol-eső, más része azonban a közeli helységekre utal. A reformáció mozgalmas korszakában az emberek szívesen nevezték meg¹⁴ magukat szülőföldjükről, szülőfalui ok nevérol. Ez a név igen gyakran teljesen feledtette a régít, (mondjuk így) a valódi nevet és élt tovább, úgyhogy ma már sok család nem is sejti, hogy valamikor más nevük is volt. Ez a körülmény is oka talán annak, hogy időben egymástól igen távol-eső összeírásokban szereplő nevek alapján az újratelepülés problémáit egyéb adatok híján, mélyebben nem érintjük.¹⁴

Daróczy szerint az 1767. évi úrbéri összeírásban 42 duna-szentgyörgyi család szerepel,¹⁵ azonban az anyakönyv nyomán a születések és halálozások számából is többre következtethetünk. Lehet, hogy Daróczy ezt a számot csak a nemes családokra érti, de sem az anyakönyv, sem az általa idézett összeírás nem jelez e tekintetben megkülönböztetést.

Családi hagyományok a települőről

Közelebbi források hiányában ma már nem lehet eldöntünk azt a kérdést, hogy kik voltak a községnek régebbi lakosai és hogy kik voltak újabb települők. Fontos és érdekes lenne pedig tudnunk azt is, hogy milyen származású emberek voltak a települők, s hogy honnan került ide oly sok nemes család. Erre a fogas kérdésre a családi hagyományok segítségével próbálunk feleletet adni.¹

A Bese, Haypál, Dömötör, Kecskeméti (Csapó), Halász,

¹⁴ K. E.: *Szegszárd a török kiűzése után* c. cikkében (Tolnamegyei Közöny 1882. X. évf. 2. sz.) 1689—1700 közti harmincadosok és vámszedők jegyzékében említi Dömötör, Ferenczy Gaál, Horvát, Sörös, Sárközi, Szabó, stb. jobbmódú földműveseket. — Ezzel a módszerrel kutatta Haury István is Rózsahegy szász telepeseinek nevét. (*Rózsahegy települési és gazdasági földtíjza*. Bp. 1912. 8. 1.1)

¹⁵ Daróczy: i.m. 40 1.

¹⁶ Vö. „A parasztság fogalma alá tartozó társadalmi réteg olyan réteg, amelyben bár csak ösztönösen, de él még az egy nemzetségből származók összetartozásának gondolata.“ Roósz József: *A föld munkásai*. Fáklya IV. évf. 10. sz., Dömötör Sándor: *Az ipari munkásság és a népi szokások*. U.ott. A duna-szentgyörgyi családok kikérdezésében húgom, Dömötör Margit volt segítségemre.

Nemes, Oláh, Régi, Vajda családok ma élő tagjai még őrzik azt a hagyományt, hogy eleik a hitüldözés idején birtokaikat elhagyva költöztek el Bars és Nyitra megyéből a szentgyörgyi mocsarak által védett területre a református hitük miatt őket ért üldöztetések miatt. A hagyomány által megőrzött utalást a származás helyére megerősíti az a körülmény is, hogy ezeknek a nemes családoknak armalisait Bars és Nyitra megye levéltárai őrzik.² Barsból való a Dunaszentgyörgyön eléggé elterjedt Kaszás (de Jászapáti) család is.³ Ezenkívül még a László családról állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy Fejér megyén (Cece) keresztül Bars megye Okaj községéből származott Dunaszentgyörgyre egy ága.⁴ A dunaszentgyörgyi családnevek közül Bars megye 1663-i hadiadókivetési lajstromában a Bessey, Ényi, Gyórfy, Haypál és Kun családnevekkel találkozunk.⁵ Bars és Nyitra megyében laktak még a következő családoknak is rokonai: Gál, Eskütt, Kerekes, Komáromi, Mácsik, Illés, Seregélyi, Szabó és Szálai.⁸

A Tigyi és Tibay család Gömörből, a Ferentzi és a Kun család Veszprémből származott ide családi hagyományok szerint,⁷ a Hajdú család pedig 1730 körül Székelyudvarhelyről telepedett ide.⁸ Fejér megyéből is származott ide néhány család.⁹

Komáromi János tréfásan jegyzi meg, hogy Dunaszentgyörgyön „a Dömötörök oly népes família, hogy csak Sándorok vannak negyvenketten“, s tényleg komoly tényként kell tudomásul vennünk azt, hogy a község lakosságának tetemes részét képezik a Dömötör-családbeliek (kb. 60—70 család).¹⁰ A család régi történetéről annyit tudunk teljes bizonyossággal, hogy Dömötör Györgynek, testvérének és fiának régi nemességét 1613 március 13-án kelt újabb címeres nemeslevélben erősítette

² Rexa Dezső: *4 törvényhatósági levéltárak címeres levelei*. I. köt. H. n. 1909. 44, 143. skl.

³ Rexa: i. m. 47. 1.

⁴ Családi hagyományok alapján. Vö. Tolnavm. levéltára 1833. évi közgyűlés jegyzőkönyve 633. sz.

⁵ Magyarország Vármegyei és Városai c. sorozatban: Bars. vm. c. kötet 523—524. Ény községről adatok a 26. 1-on.

⁶ Kempelen: i. m.-ban található adalékok alapján.

⁷ Kempelen adatai szerint is.

⁸ Családi hagyomány és Kempelen: i. m. IV. 448. 1.

⁸ Vö. Közlemények Dunántúl történetéhez. 1911. I. évf. 101. skl.

¹⁰ 1750-től kezdve az egyházi számadások melléknevekkel jelölik meg az egyes családokat. Ilyenek: Alsó, Felső; Bagoly, Birkás; Csonka, öreg, Világtalan, Jó, Fekete, Kis; Csapláros, Csikós, Csizmadia, Hadnagy, Kanász, Takáts, Tislér, Tizedes, Szüts; Paksi, stb. Ma megkülönböztetnek: Balog, Csanyi, Csósz, Deák, Jó, Kis, Molnár vagy András, Lisztes, Pelikán, Rigó, Zsiga stb. Dömötöröket.

meg II. Mátyás király.¹¹ Dömötör György fia, István barsmegyei helyettes szolgabíró és hites esküdt volt az 1670-es években.¹² Egyik hivatalos iratát így kezdi: „Anno Domini 1671. Die 4 Mensis Augusti. Én Ényi István Nemes (Bars) Vármegyének substitue Szolgha Biraia ...“¹³ Családi hagyomány szerint a család Bars megye verebélyi járásában ma is meglévő Ény nevű kisközségből származott el kálvinista volta miatt az ellenreformáció mozgalmas korszakában Tolna, Baranya, Bács-Bodrog, Vas és Pest megye községeibe. Ezt, a már fentebb-általánosan említett hagyományt megerősíti Bars megye 1725. évi Pünkösöd hava 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvében levő feljegyzés, amely a családot a következőképpen említi: „Dömötör, alias Demeter, alias Ényi, vulgo a possessione Ény, ubi degebant.“¹⁴ A család törzse lassan Dunaszentgyörgyre húzódott¹⁵ és később innen szóródott szét, A református egyház 1733-tól kezdődő legrégebbi anyakönyveiben a születések bejegyzésénél vagy Ényi, vagy Demeter családnévet találunk, 1788-tól a Demeter és a Dömötör név is vegyesen fordul elő. A két családnév azonosságát bizonyítja a következő bejegyzés: „*Ifjabb Ényi v. Demeter János Leánya .: Kata.*“ (1741)

A Dömötörök azoknak az időknek a szokása szerint származásuk helyéről nevezték meg magukat, noha erre más okuk is lehetett.¹⁶ Garam-Vezekény prédikátora 1689-ben Ényi Péter, föld kihasználási lehetőségeinek fokozását.¹⁷ Egyes birtokosok aki Ényben lakik.¹⁷ Az 1695-i endrédi gyűlés jegyzőkönyvében

¹¹ Magyarország Várm. és Városai c. vállalatban: Bács-Bodrog vm. II. köt. 578. Erre vonatkozó utalások a következő genealógiai munkákban is találhatóak: Andretzky József: *Baranya vármegye nemesei*. Pécs 1909. 26. 1., Kőszegi Sándor: *Nemes családok Pest vármegyében*. Bp. 1899. 85. 1., Dudás Gyula: *Bocskai nemes családok*. (A Bács-Bodrog vm. tört. társ. évk. IX. 51—54. 1.) Kempelen Béla: *Magyar Nemes családok*. Bp. 1912. III. köt.

¹² Ényi Dömötör József ezredes birtokában levő Bars megye által kiadott 9/1898. sz. nemesi bizonyáglevelé adata.

¹³ Urb. et Conscr. fasc. 101. nr. 6.

¹⁴ Lásd a 12. sz. jegyzetet.

¹⁵ Dömötör István 1804 májusában egy családi iratra feljegyezte, hogy Dömötör Sámuel 1719-ben Nyitra megyéből költözött Dunaszentgyörgyre. E megszállásról szóló levél ekkor még a község ládájában volt 4. sz. alatt. (Ényi Dömötör József ezredes birtokában levő családi iratok.) Dömötör János 1725 körül Valkháztól költözött Szentgyörgyre. (Tolna megye levéltára: Polgári periratok 1168/VII. E. szám.)

¹⁶ Demeter családnévű jobbágyok is laktak azon a vidéken, ahol ők laknak, „s meskülönbözlelesül használták 02t a nevei.

¹⁷ Sz. Kiss Károly: *Monographiai vázlatok a barsi ref. esperesség múltja s jelenéből*. Pápa 1879. 427—428. 1. Sz. Kiss: i. m. szövegében (307. 1.) Ényi András említ ugyan, azonban az általa jegyzetben idézett eredeti szöveget fogadtuk el, amely a következő: „1689. Rev. D. Petrus Ényi et mansit in Ény.“ — 1640-ben és 1643-ban szerepel Dömötör Péter jádi (komáromi egyház.) lelkész, Thury: i. m. 294. 303. 1.

az „ordinatio ministrorum“ részben szerepel ugyan a következő feljegyzés: „R.D. Petr. Ényi locatur in Vezekény“,¹⁹ de már 1693-ban a nemesoroszi partialis jegyzőkönyve ír részegeskedéseiről: „Pastorem ut pálinka bibonem deposuimus.“¹⁹ 1719-ben Pest, megyében, Üllőn a templom és minden elvétetett a protestánsoktól, a prédikátor Ényi Mátyás (Mathias) reservalis adásra kényszerítettett, hogy a váci püspökség területén hivatalt nem folytat, „mortuum vero 1734. jun. 20.“²⁰ Forrásunk Szadán is említ Matheus (Máté) Ényi nevű prédikátort.²¹ A „nyugtalan lelkiületű“ prédikátorokat tehát a kényszer és nem belső, lelki szükséglet készítette arra, hogy mozgékonyak, „mindenütt otthon levő emberek“ legyenek.²²

A Zsitva völgyében.

A családi hagyományoknak a homályban el-eltűnő nyomai tehát mind arra mutatnak, hogy a települőknek zöme Bars és Nyitra megyéből jött Dunaszentgyörgyre új életet kezdeni. Nagy kár, hogy nem tudjuk határozott pontossággal megállapítani a település mozzanatait. Az 1700-as évek elejéről nem maradt fenn számunkra olyan nemesi összeírás, amelyből a letelepülők ősi lakhelyéről felvilágosítást kapnánk,¹ azonban minden jel arra mutat, hogy Ény, Besse, Setétkut, Valkház, Okaj és környékében rögzíthető meg a további kutatások kibővített köre. Ezek az apró falvak a Zsitva völgyében sorakoznak egymás mellett, vagy egymással szemben Bars és Nyitra megye széleinek találkozásánál. Tolna megye büszkesége, Garay János elragadtatással emlegeti útirajzaiban ezt a vidéket.² A nyitra-megyei Özdöge (vagy Eőzdöghe) község környékén tett emlékezetes kirándulásáról írja a következőket:

„A falu maga síkon fekszik; de szőlőhegyéről kell vidékét látni. Milly nagy panorámát nyújta lábaink alatt a' Zsitvavölgye, mint valamelly zöld bársony szőnyeg terült el, mellyet számos helységek, erdők 's magány lakok mint megannyi beleszótt himvarrások diszesitenék. A' nagyszerű nyitrai hegyek, a' királyi Zobor, a' barsi hegyláncz egészen le a' honti hegyekig

¹⁸ Sz. Kiss: i.m. 47. 1.

¹⁹ Sz. Kiss: i.m. 427—428. 1.

²⁰ Földváry: i.m. I. 300—301., II. 9. 1.

²¹ Földváry: i.m. I. 289. 1.

²² Thury: i.m. 50 l.

²³ Dr. Kertész János szíves közlése, kinek a Bars megyére vonatkozó levéltári adatokat köszönhetem.

²⁴ Garay János: *Tollrajzok*. III. köt. (Tájrajzok és útiképek.) Pest, 1846. 75—76. 1.

foglalák körül egy óriási amphitheatrunként éjszakeletről e nyílást, mellyben jobbról kezdve a' számolást egyetlenegy pont-ról tizenhét helységet számolhatnánk meg! Eözdöghét, Födémest, Surányt, Óhajt, Besnyőt, Udvardot, Huhlt, Rendvát, Agacsot, Valkászt, Kis-Mányát, Gödrit, Gyarakot, Verebélyt, Melyeket az egészen emlékezetes Vezekényig, sőt Aranyosig, 's ha szemünk nem csaltak, még a' Pozsonyi hegyeket is kivevők a' messze távolból.“

A verebélyi járás magyar népe a történelem tanúsága szerint a besenyők ivadéka volt.³ Ény, Besse és Setétkut helységeket azonban a török 1573-ban pusztította, úgyhogy a magyar népesség ősi rétegét itt is megbolygatta apái által foglalt földjén. Régi földesurainak nagy része ismeretlen; hosszabb-rövidebb ideig mutatható ki rajtuk *egy-egy*, ma már teljesen kihalt magyar család. Ezek között azonban a Besse családon kívül nem találtunk dunaszent györgyi családneveket. Besse helység 1685-ben 6 lakott telekből állott, azonban tulajdonosa ismeretlen volt.⁶ 1698 körüli időkben jobbágylakosai: Demeter János bíró (zsellér), Szörcs Mátyás, Besse János, Katty János, Csifáry Lőrinc, Demeter Pál, egész telke van (jobbágy) ; néhai Tóth Baltazárnak egész elhagyott telke és még *egy* elhagyott zsellér tartozandóság is van a faluban. Bessei Andrásnak fél telke van, gyalog szolgál a robotban, más barmait tartja.⁷ 1715-ben már egészen más nevekkal találkozunk: Ferenc János bíró, Gyalok István, Vitz András, Gábor István és János, Burka Miklós, ördögh István (7 jobbágy-telek).⁸ 1725-ben Bercsényi utódoké a falu $5y_2$ elhagyott jobbágy- és 4 zsellértelke.⁸

Énynek 1715-ben 2 zsellér lakosa van: Tóth György és Merva Lőrinc. Saját művelt területük, mint zselléreknek nincs. Átlagosan 524 köböl szántójuk és 17 kaszás réjtük van az *ismeretlen helyen tartózkodó nemeseknek, akiknek birtoka ez a föld.*¹⁰ Valkházon 1720-ban *idegenben lakó nemeseknek 4 kaszásnyi réjtük van a falú határában.*¹¹

Habár ezek nem nemesi összeírások, mégis őriztek meg arra utaló nyomokat, hogy egyes falukban tulajdonosai elhagyták földjeiket. A nemes származású családok mozgásának lehetőségét misem korlátozta, s ha a „*cuius regio eius religio*“

⁵ Sz. Kiss: i.m. 218. 1.

⁶ Urb. et Conscr. fasc. 10. nr. 2. fol. 34.

⁷ Urb. et Conscr. fasc. 69. nr. 75. fol. 3.

⁸ Az 1715-ből való összeírások jelzete: Archiv. Regnicol. Conscr. Lad. C C nr. 3.

⁹ Urb. et Conscr. Fasc. 42. nr. 1.

¹⁰ Lásd. 8. sz. jegyzetet.

¹¹ Archiv. Regnicol. Conscr. Lad. E E nr. 3.

elvet a jobbágyokon érvényesíthette is a birtokból eredő hatalom, a nemesi rend paraszti munkával foglalkozó tagjai a gazdasági elnyomás eszközeit is igénybe vevő visszatérítők ellen passzív módon mindig védekezhetek.¹² Ennek a passzív védekezésnek egyik ilyen küzdelmes és áldozatos formája az elköltözés, kivándorlás volt, ami az ősi magyar telephelyek családainak régi helyzetét alaposan megbolygatta, s aminek emlékét a könnyen felejtő utódok ma is őrzik.

A reformáció friss erőket teremtő szelei a Zsitva völgyén is átsepertek minden szép, jó, előnyös és minden hátráltató következményükkel egyetemben. Perlaki Márton lévai lelkész-esperes a XVII. század közepén Ény és Besse községeket Sötétkut leányegyháza gyanánt említi.¹³ Ez a viszony azonban folyton változott ezek között a kis lélekszámú községek között, ahová az egyházi funkciók végzésére többnyire csak léviták adatnak. 1681-ben Besse Énnyel együtt 1 frt 88 kr-ral járult a pesti kerület költségeinek a fedezéséhez,¹⁴ 1695-ben „Ény, Besse et Setétkut unite ecclesie“-nek írja a napló,¹⁵ 1716-ban mint „mater ecclesia“ jó elő Ény, amelynek filiája Besse és Setétkut.¹⁶ 1792-ben Ény 49 xr hozzájárulást fizetett a hadi segedelemhez.¹⁷ A későbbi időkben nem is szerepel a református egyházak között: 1870 körül 36 református lélek volt Ényben, s a volt egyházi épületeknek még a helyei is nehezen voltak megtalálhatók.¹⁸ Kiss Károly szerint a barsi református esperességnek ez volt egyetlen egyháza, amelyet nem a külérőszak, hanem az elgyengülés szüntetett meg.¹⁹

Az ényi református egyház megszűnésének okait feltétlenül az ellenreformáció küzdelmeiben kell megtalálnunk, ha külérőszakról nem is emlékeznek meg a fennmaradt jegyzőkönyvek. Az ényi református egyház papjainak névsorában feltűnt előttünk az a körülmény, hogy 1733-ban Fogthüi Pál nevű prédikátora volt Énynek.²⁰ Foktövi Pál 1734-ben a dömsödi concessuson mint állás nélküli lévita van jelen. Lacházára jelölik ki prédikátornak, azonban a lacháziak nem fogadták el papnak.²¹ Ezen a concessuson jelen volt Fördös Mihály, Duna-

¹² Révész: i.m. 32, 35—36, 47—48. stb. 1.

¹³ Sz. Kiss: i.m. 17—18. 1.

¹⁴ Sz. Kiss: i.m. 359. 1.

¹⁵ Sz. Kiss: i.m. 360. 1.

¹⁶ Sz. Kiss: i.m. 360. 1.

¹⁷ Sz. Kiss: i.m. 104. 1.

¹⁸ Sz. Kiss: i.m. 313. 1.

¹⁹ Sz. Kiss: i.m. 307. 1. Vö. Thurv: i.m. 443—444. és 451—453. 1.

²⁰ Sz. Kiss: i.m. 360.].

²¹ Földváry: i.m. II. 137. 1.

szentgyörgy földesura is, aki másik birtokán, Abán, nem volt jó viszonyban papjaival, s járandóságait sem fizette pontosan.²² Ebben az időben nemcsak a kormányzat, hanem a közepes nagyságú magángazdaságok is telepítéssel segítették elő a is foglalkoztak ebből a célból telepítéssel, szívesen adtak mentességeket, kedvezményeket, kedvező haszonbéreket bujdosó protestánsoknak, csakhogy az elnéptelenedés folytán értéktelenné vált birtokaik alapos és tervszerű műveltetésével azok értékét is növeljék.²⁴ Valószínűtlennek tartjuk, hogy Fördös Mihály, aki fukar, zsugori, pénzsóvár ember volt, ne használta volna fel a kényszerűség folytán nagy területeken mozgó, rugalmas elméjű prédikátorokat ilyenféle terv megvalósítására.²⁵

A Fokthüy-család egy ma is élő tagja, Fogthüy Miklós, közölte velem, hogy családi hagyományok szerint a család régi komáromi család volt. Komáromból kerültek Foktőre a reformáció idejében. Később visszaszármaztak Komáromba; ekkor már Fokthüy volt a nevük. Az eredeti családnévre nem is emlékszik. Kempelen megerősíti ezt a hagyományt,²⁶ Foktő Dunaszentgyörggyel szemben, a Duna túlsó felén ma is virágzó falu; a szentgyörgyiek a „túsóféliekke“, különösen a gyümölcsöt, zöldséget „butyrozó“ asszonynéppel igen élénk kereskedelmi kapcsolatokat tartanak fenn. A régi jó időkben Foktői András gerjени prédikátor nevével is találkozunk.²⁷ Lehetetlen arra nem gondolnunk, hogy a zsitvamenti kálvinista községek lakosságának igen tetemes része vezetői, prédikátorai hatása alatt szánta magát arra, hogy olyan vidéken telepedjék meg, melyet szellemi vezetői — legalább rokonok, ismerősök közvetítésével — ismertek.²⁸ Ezek ajánlhatták ezt a dunamenti vidéket, mint

²² Földváry: i.m. II. 137—138. 1.

²³ Hóman—Szekfü: Magyar történet.

²⁴ Vö. Bibó István: Népünk és Nyelvünk 1929. 128—129. 1.

²⁵ Palcsó László szerint „elhozták magukkal hitüknek forrását, a Szentírást, sőt elhozták annak hivatott magyarázóját és hirdetőjét, a lelkipásztort is“, azonban többet nem tud róla ő sem. (Dunaszentgyörgyi ref. templom tört. 2. 1.)

²⁶ *Fogthüy* (alias Literátus) a család neve. Kempelen: i.m. III. 156.

²⁷ Földváry: i.m. I. 114. 1., Thury említ 1640-ben és 1643-ban Foktői András berhidai és 1654-ben és 1657-ben Fogtői András rátóti lelkészt. (I. m. 293, 303. és 311., 338. 1.)

²⁸ Foktőnek említett szentgyörgyi kapcsolatai mélyen a múltban gyökerezhetnek. A foktői ref. egyház igen régi, csak 1752-ben kezdődtek el súlyos küzdelmei az üldöztetés ellen. Régebbi adatokat nem ismerek, azonban 1756-tól az egyház életében igen sűrűen szerepelnek a következő családnevek: Kopasz, Kovács, Györi, Fazekas, Mészáros, Bacsó, Pacskó, Taba, Demeter, stb, tehát olyan nevek, amelyek a régi szentgyörgyi összeírásokban is szerepelnek. (Feleki József: *A foktői ref. egyház múltja*. Bp. 1881.)

olyant, ahol a megélhetés lehetősége a természettől adva van, ahol az ott élő földesurak is kálvinisták, ahol az ellenreformáció zakatási dühének hullámaint más erők jobban felfogják. Ezekkel az adatokkal és ezekkel a valószínűségekkel csupán azokra a körülményekre akartunk utalni, amelyek ezekben a mozgalmas időkben Dunaszentgyörgy újratelepülésének oka gyanánt megemlíthetők.

A dunaszentgyörgyi közélet kialakulása.

A Fördös-familiát még Egyed Antal is Tolna megye birto-
kos nemes családjai között sorolja fel,¹ pedig Fördös Péter és Mihály 1672-ben mint sárkereszturi jobbágyok kapták nemeségüket.² Vagyonban és tekintélyben megerősödve az Eörményesi Fiáthok, Buúsok, Hajósok, Csuziak házasodtak bele. Lassan övék lett az abai Arany-család hajdani birtoka, Református voltukban nem kételkedhetünk,³ azonban a család vagyoni viszonyaira, fejlődésére a sok toinamegyei Fördös-család között sem találtunk adatot, hagyományokat,⁴ Nem tudjuk azt sem, hogy Dunaszentgyörggyel hogyan s mint szűnt meg kapcsolatuk. Legvalószínűbb az, hogy a család fiágon kihalt.⁵ A mai Dunaszentgyörgy megteremtésének első munkálatait a Fördös-család kezdte meg, s ezzel a tettel egy speciálisan magyar közösséget sikerült megalkotnia. A dunaszentgyörgyi élet kialakulása nagyon sokat köszönhet szervező erejüknek.

A települők hamarosan nekiláttak a becsületes életmódot

¹ Tud. Gyűjt. 1828. VI. 58. 1.

² Károly János: *Fejér vármegye története.* Székesfehérvár 1899. III. 40—48. I.

³ Néhány dunaszentgyörgyi anyakönyvi feljegyzés a földesurakról: „1765. Sz. András Hava 6. Tekint. Fördös István Úr Sz.Györgyi Földes Ur Abán meg holt ugyanott el temettetett. Prédikállottam Apoc. VII. 13. 14.“ — „1766. Sz.György Hava 11. Tekint. Csúzi Pálné Haynal Theresia Juliánna egyik D. Sz.Györgyi Földes Asszony prédikállottan Abán. Mik. VII. 8.“ 1744-ben Sényi András és felesége, Komáromi Katalin leányának születése alkalmából keresztszülők voltak: Kenései István és fel. Szondi Zsuzsanna. Fördös Mihály és fel. Szekeres Hona, Bus István és fel. Fördös Zsuzsanna, Csúzi Pál és fel. Hajnal Julianna Terézia, Fördös Imre és fel. Német Katalin, Pápai Ferenc „Minister Ecclae Atsiensis“ és fel. Gondán Judit. (Anyakönyv II. köt. 15. 1.)

⁴ Családtörténeti adalékok vannak Arany Antal: *Fördös Lajos* c. cikkében is. Tolnamegyei Közlöny 1884. XII. évf. 20. sz. Kempelen: i.m. stb.

⁵ Az abai ref. egyháznak a régi dókból (17—18. század) iratai nincsenek; az anyakönyv 1762-ből van meg, de ez időn túl a Fördös-név már nem szerepel. (Kulifay László abai ref. lelkipásztor szíves közlése.) Fördös Mihály ny. vm. főjegyző (Bánhida) és Feördeős Gyula (Paks) családtörténeti közlései sem tették előttem világossá ezt a kérdést.

biztosító tervszerű munkának. 1722-ben a föld birtokos uraival szerződést kötöttek, amelyben letelepedésük és vallásuk szabad gyakorlásának jogi részét teljesen rendezték.⁸ A szerződést nem ismerjük, azonban meglétét és megtörténtét nem vonhatjuk kétségbe.⁷ Nádból egy imaháznak sem nevezhető szárnyékot építettek.⁸ Mindenképpen rendezték, kialakították a falu életének kereteit. Érdekes körülménynek találtuk azt, hogy jó darabig az egyházi és világi közhivatalok személyét nem választották szét. Hadnagy és kurátor, esküdt és presbiter tisztség'eket ugyanaz a személy viselte, csupán a tizedesek és a dékán volt külön-külön személy.⁹

1779-ben, éppen akkor, amikor szép, hatalmas kőtemplom építésére gondoltak, szomorúan emlékezetes esemény érte a falut, amelyről Pázmándi Sámuel 1779 július 20-án kelt levelében a következőket írja: „A dunaszentgyörgyiek ennekelotte dézsmát pénzül adtak a pécsi káptalannak, mivel mind nemesek és árendásai Csúzi Gáspár úrnak, Fiáth úrnak és több Fiáth és Fördös famíliákból valóknak. Ezek, akik talán annakelotte a dolgot nem tudhatták, tavai megtiltották őket, s levelet is adtak az iránt nekik és a káptalant ad viam iuris inviálták. Ezen *igen* megneheztelt — a mint mondják — a, káptalan is, de kivált a szomszéd faddi plébános, akinek azon summából alkalmas sedecimája járt.¹⁰ Gyanuságuk azért egyedül erre van, kit másként mások is rossz természetű házsártos embernek mondanak, hogy ő gyújtotta föl mind a háromszor a tüzet, mely utoljára is elhamvasztá a templomot, paplakot, iskolát s melléképületeket 1779. jul. 5-én, 27 más házzal.“¹¹ A református egyház anyakönyvében levő bejegyzés szerint a tűz *úgy* keletkezett, hogy „valamely gonosz ember által a parochiális udvaron levő pince teteje“ gyújtatott meg először.¹² Egy 1789-ből származó feljegyzés szerint a gyújtogató Biter Péter nevű faddi ember volt.¹³

⁸ Palcsó László: *A dunaszentgyörgyi ref. templom története.* Paks. 1934. 2. 1.

⁷ Palcsó László ref. lekipásztor szíves közlése szerint az 1889-i püspöki generális canonica visitatio feljegyzései említik a szerződéskötést, azonban a szerződés seholseni található.

⁸ Palcsó: i.m. 2. 1.

⁹ Palcsó László szíves közlése.

¹⁰ A faddi plébános dunaszentgyörgyi működésének a ref. anyakönyvben is van némi nyoma: „1773. már 19. *öreg Rupa Czigány* temettetett a Faddi Plébános által.”

¹¹ Földváry: i.m. II. 309—310 1-on idézi. Egyházker. levéltár Sz, S köteteg 11—19. sz. a. okmányok templomépítési ügyben, melyekhez a templom szakszerű terve és rajza is mellékelve van.

¹² Palcsó: i. h.

¹³ Palcsó: i. h..

Az elégett templom helyén a mai templom alapkövét 1781. május 3-án tették le,¹⁴ s azóta hirdeti e kisebb-nagyobb változtatásokkal, javításokkal csinosított istenháza a szentgyörgyiek büszke hithűségét. A falu 1783. évi helyét a II. József-féle térképek tüntetik fel. A falu ekkor már mai helyén volt. A térképekhez tartozó „Beschreibung.“ csak ennyit mond: „Ein neues réf. Bethaus. Eine halbe Stunde davon links ist der grosse mittelstämmige Wald. Die Gegend zwischen hier und Gergen¹⁵ ist fast bloss Morast.“¹⁶ A térképen Dunaszentgyörgy, Ger jen és Kalocsa környéke „Sárköz Morast“ névvel van megjelölve,¹⁷ s még Lipsky térképén is (1808) Sárköz elnevezést találunk a dunaszentgyörgyi mocsaragnál.

Dunaszentgyörgy régi közéletét a falu kereteinek kialakítása, a közösség érdekeinek megvédése az egyéni törekvésekkel, s a külső, esetleg“ gáncsra törekvő hatásokkal szemben, s a természeti erők ellen való egyesült küzdelem foglalkoztatta leginkább. Szükség volt minden fizikai és szellemi erőforrás teljes kihasználására, ha biztos alapokra akarták helyezni az éjetet, életüket, létüket a körülöttük és a bennük forrongó zavaros világban. A kálvinista falvakban a lelkipásztor minden tekintetben elismert tekintély volt, aki a bíró segítségével tartotta egybe a népet igaz becsülettel. A nemes faluk bírāja a hadnagy volt, a „nemesek, vagy városi s nemes között határ miatt vagy szőlőgyepü felől való döntésre a nemesség által választott principális.“¹⁸ Nem maradtak fenn adataink arról, hogy évek hosszú során kik viselték ezt az előkelő tisztelet. 1740-ből maradt fenn a református egyház legrégebbi feljegyzései között a következő névsor: „T. Sz: Györgyi Külső Tisztek 1740dik esztendőben. Hadnagy Tigyi András. Esküdtek Posonyi György, Pánczél István, Kecskeméti Mihály, Deme István, Haj Pál Ferencz, Tuba István, Ekecsi István, Sarok Péter, Ényi Mihály, Katona András, I. Bese János, I. Kolosvári Ferencz. Tizedesek: Nemes Paál, Vajda Imre. Dékány: Horváth Paál.“ Ugyanaz a toll, amely ezt a névsort megörökítette, az esküformulát is feljegyezte, amely a következő:

„Tolna Sz .-Györgyi Tiszteknek Meg eskettetéseknék Formája A° 1740. 25. Ápr. Én NN Választatott T.Szent Györgyi Hadnagy (Esküdt, Tizedes) Esküszöm az Igaz Élő Istenre, ki Atya Fiu Sz: lélek telly es Sz: Háromság edj Örök Isten; hogy a mostan felvállalt Hadnagysági (Esküdtségi, Tizedesi) tisztemben, mindeneknek előtte Istennek Dicsőségére, Parochiára, Scholára, és a belső hivatalban való T. Személyekre viselek hűséges gondot (annak utánna a Tkes Uraságoknak engemet illető szükséges dolgaikat igazán folytatom) az helységnek javára tzelőző minden tisztességes dolgokat és eszközöket szor-

galmatossan elszemlélem és követem, a közönséges tehernek hordozásában mind Gazdagabbak mind Szegényebbek aránt a jó rendet 's igazságot meg tartom, Esküdtekkel a jóban edjet érték. NB. Hadnagyommal (az igazságban szavát fogadom) Kinek Kinek igazságot ki szolgáltatom, Ha mi jövedelme akár-melley nevel nevezendő az Helységnek lészen, azt sem haszon-talan helyre, sem a magam hasznára el nem költöm, hanem a közönséges jóra fordítom és jövendőben róla igazán számat is adok, I.E.U.S.“^{18*}

Ebből a tömör eskúformából következtethetünk arra, hogy a falu életében adódó problémák becsületes megoldására a törekvés sohasem hiányozhatott. 1796-ban a község előljárósága a béresek és a szolgák bérminimumát határozza meg, tehát a szociális érzék nem hiányozott belőlük.¹⁹ A „Duna Sz.Györgyi Nemes Tanács és Communitas Végzéseinek Jegyzőkönyve“ szerint 1800-ban determináltatott, hogy ezután minden „a Nemes Helység igazgatása végett tett Statútum“ minden esztendőben, a „midőn már a Hadnagy Ur helyre áll, az egész Ns. Communitas előtt fölolvastasson.“ Ettől az időtől kezdve találunk a jegyzőkönyvekben a büntetések feljegyzésén kívül a falu életére vonatkozó adatokat, évenként megismétlődő határozatokat,²⁰ amelyeket a közösség érdekeinek az egyéni érdekék fölé helyezésében megnyilvánuló puritán becsületes-ségre való iparkodás jellemez. A határozatok a falusi élet minden részére kiterjedő alaposággal pontosan jelölik meg a közösség érdekeinek védelmére irányuló intézkedéseket a szőlőkertek, az állatok kihajtása, legeltetése, a tűzveszedelmek lehetőségeinek csökkentése, a gyakori tüzeseteknél való közreműködés, az esti közlekedés szabályozása, a kocsmák zárórai, a kóborlók viselkedése, a cselédek ruházata tekintetében.

Falu-tója a neve ma is a dombon fekvő község meredeken lejtő oldala melletti lapos területnek, amelyről a vizet elvezették, s csak nagy és kitartó esőzések alkalmával képződik helyenként kacsáknak, libáknak úszkálásra alkalmas pocsolya.

¹⁴ Palcsó: i.m. 3. 1.

¹⁵ Ma is Gyergyőnen-nek mondják.

¹⁶ Weidlein János szíves közlése.

¹⁷ Föld és ember 1928. VIII. évf. 10. melléklete a Jozefinische Aufnahme 1703—85. évi felvételeinek egy lapja, mely éppen községünk környékét ábrázolja.

¹⁸ Szendrey Ákos: *A közigazgatás népi szervei*. NNy. 1929. 24. 1.

^{18*} v. ö. Thury: i. m. 245. és 407. I o n levő eskümintákkal.

¹⁹ Daróczy: i. m. 60. 1.

²⁰ Dömötör Sándor: *Dunaszentgyörgyi adatok a régi falusi élethez*. Ethn. 1931. évf. 200. skl.

Régen azonban a halászat is szépen virágzott és jövedelmezett, A református egyház legrégebbi számadásaiban az „Isten dicsőségére“ adakozók között a halászó „kompániák“ gyakran szerepelnek. 1785-ben „31. Jan. Egyik Halász Comp. 1 flor.3xr. — 7. Febr. Másik Halász Comp. 1 flór. 4 xr. — 19. Febr. Más Halász Comp. 33 xr.“ 1792 február 13-án „Harm. Halász Com-pania“ szerepel az adományozók között, azonban úgy látszik, hogy a jó fogás öröme magános halászok is adakoztak, mert 1796 május 29-én Demeter Sámuel adományáról a számadáa vezetője megjegyzi, hogy „halászatból“.

A halászat jogát 1824-ben súlyos feltételek mellett adják bérbe.²¹ „A Falu tava béli Halászat 3 Esztendőre Ns Ferentzy Mihálynak ki adatott egy Esztendőbe mindenkor 215 forintokat számlalvänn, ugy hogy a két száz tizenöt forintokat mindenik E'sztendőbenn előre le tenni tartozik. A Földes Uraságoknak és Árendás birtokosoknak mikor enni való halra szükségek iészen mindenkor fele árán tartozik az halat adni, mint más idegeneknek adja. A pénz pediglen sequestrumba tartassék, és a faddi fokonn építendő zugóra DSzGyörgytül való ki fizetésnek ki fizetésére fordittassék. — A Tóba sem halászni sem vadászni senkinek nem lészen szabad, mind szinte madarászni vagy törészni is. — A nádlás nem adatik a halászat mellé; mert azt a Ns Communitas magának fent tartja. — A ki meg fogattatik az Árendás által mindene a mije nála lészen el vész. Ha pedig az Árendás fizetni nem akar exequáltassék és semmi esetre a vissza vonakodást meg nem engedjük.“ Nem tudjuk, hogy Ferenczy Mihály meddig állta a szigorú szerződést. 1827-ben újabb határozat tiltja a „tapogatást“ a Falu tavában 2 forint büntetés terhe alatt.

A dunszentgyörgyi közélet patriarchális, egyszerű viszonyai a rokon kapcsolatokai az érdekeket is egybefogó mélységre, becsületességre, tisztánlátásra engednek következtetni bennünket, amelyet belső meggyőződésből eredő vallásosság tett szilárddá. Az élet komoly helyzeteiben a komoly, higgadt megfontoltság mellől a másik oldal, a hirtelenkedés, a szalmaláng sem hi *any* ózhatott, azonban szerintünk a közéletre irányítóan főleg a közös érdekekben való egymásra találás hatott.

A dunszentgyörgyi „önérzet“ — régen.

A dunszentgyörgyi nép lelkületének fejlődésére sokkal értékesebben felhasználható adalékok azok, amelyeket a *Nemes Tanács és Communitas Végzéseinek Jcegyzőkönjve* a káromko-

²¹ Dömötör Sándor: i. h.

dások és szitkozódások büntetésének feljegyzésével őrzött meg számunkra. Ezek szerint az adatok szerint a nemes tanács gyakran élt jogával, amikor a bűnösöket, akik „Istent kárommolyák“, „Rettenetes és Pogány tselekedetikért“ keményen megbüntette. A „büntettekől“ a nép, a tömeg lelkületére az ítéletekből a falu „urainak“ a káromkodás és szitkozódás irányában kialakult felfogására következtethetünk.

A káromkodást és szitkozódást általában 12 pálcával büntették, azonban a büntetés nagysága a személyekre való tekintettel nagyon ingadozott. A káromkodásokban igen érdekes árnyalatokat és változatokat találunk. László Jánost (1780) Isten nevének megszidalmazásáért 12, Horváth Istvánt (1780) Teremtette mondásért 22, Győrfi Josit (1791) a teremtette sok ízbeli mondásáért 24, Demeter Mihályt (1780) Kutya Teremtette mondásért 6, Makai Jánost (1785) adta teremtette mondásért 12, Ketskemény Istvánt és Németh Istvánt (1780) Csárdás ebatta Teremtette Káromkodásért 6—6, K. Szabó Jánost (1782) Napát illető kutya Disznó lántzos Teremtette vén boszorkány mondásért 15, Páholitz András Juhászt (1782) Hus Lopásért, és az Tanátsot Disznó Lántzos Teremtette mondásért 35, Matsik Mihályt (1785) eb adtával kutya teremtettét káromkodott 20, Domokos Istvánt (1785) Csinállya teremtettével káromkodott 24, Hajdú Jánost (1790) fik ja teremtette s más fertelmes káromkodásért 21, Katona István (1785) fik ja adtát mondott 25, Kun István (1785) fikja teremtettét mondott, ezenkívül azt mondotta, hát ha az, Isten előttem állana nem vágnám é ketté 25 páltzákra büntette a nemes tanács. Nemes Tigyi János (1794) egy eb atta mondásért fizetett 1 forintot. 1824-ben „meghatározhatott, hogy a mellyik a motskolodást el kezdi 24 Korbáts lészen a büntetése, a pénzbeli büntetés el nem vétetik.“ A nemesek többnyire pénzbüntetést fizettek, de nemtelen ember is megválthatta magát, ha volt annyi pénze. „Várady István azon kevés idő alatt mig N. Helységünkben tartózkodott azért hogy azt mondotta hogy sok huncfut ember vagyton Duna Sz. Györgyön a Hóhér szalajtotta annyukat, továbbá hogy a Hadnagyunknak is szidta a ferde Lábú Lelkét 25 p.-ra büntettetett de magát megváltván fizetett önként 25 Rfkat.“ (1791)

Nem a káromkodás tényét büntették súlyosan; az a körülmény játszott nagy szerepet a büntetések kiszabásánál, hogy mennyiben sértett, botránkoztatott meg a deliquens másokat. Különösen kitűnik ez akkor, ha olyan eseteket veszünk szemügyre, amelyeket a dehonestáló szitkozódások a mai fogalmaknak megfelelően becsületsértési és hatóság elleni ellenszegülési kihágásokhoz tesznek hasonlatosakká.

öreg Döme Istvánnak vallása szerint Hajdú Sándor káromkodván fenyegette, hogy meg mutatja ő hogy meg bánja; őt magát hajalta, a napát káromolta, az Ipát meg üstökölte: mindnyáj okát agyon akarta öldösni. 32 pálcára büntetődött. (1823) — Mészáros Ferkóné Kovács Éva Hites Nótáriusunkat Kutya hitű Nótáriusnak mondotta, tüzelgő ménkövel üttette, fűzfáival etette, a nevezett rossz nyelvű Asszonyon 12 korbáts veretett (1801) — Végh József volt Mészáros hogy Hites Nótárius Dömötör Pált ekképpen dehonestálta ; b ... om a Hunczf ut Lelkit, a bélit, már nem tudnak mire inni, van már mit igyék, egyék 12 páltzára bünt. (1795) — Ferentzi Mihály megbüntettetett azért, hogy Nztes Feő Hadnagy Parrag Josef urat azzal dehonestálta, hogy Nékem nem választott Hadnagyom, én nem választottam, hadd menjen, van különb Ember Hadnagynak 4 ft. (1794) — Oláh Mihály, hogy Nztes Parrag Joseff Feő Hadnagy Urat ezen szóval, hogy ebnek parancsol, kend sincs olyan Nemes ember mint én, s bolond volt, aki Paraszt emberből Tízeltett tett, dehonestálta és Sárközi Tizedesnek azt mondotta hogy Sz... k az Annya Lelkében büntettetett 8 frtra. (1794) Kaszás Ferentz, hogy a Tizedesnek azt mondotta hogy illik a kezében a pálcza, mint a Disznó orrára az Arany perecz 4 frtra bünt. (1794) — Biró József felesége, hogy N.Katona István választott embert meg csúfolta ekképpen: de Nagy Ur kend, kend Lesz már Ura Szent Györgynek 1 fra bünt. (1794) — Tuba András, hogy Sok Betsületes Nemes Embereket hej telén szavaival meg kisebbitett 32 páltza. (1793)

Érdekes fényt vet a fentiekén kívül a régi szentgyörgyi közigazgatás patriarchális vonásaira a következő eset: „Minek utánna ki hirdettetvén az, hogy Mivel a Csikaszat közönséges haszon, valaki csikas, a Harmadot köteles a Helség részére ki adni, az ellent nem alván Ifjú Nemes Besse Istvány, az ki hirdetéshez magát nem alkalmazta, és a Harmadot ki nem adta, Melly szer ént köz akarattal executiora députai tattak Nemes Oláh Mihály Hadnagy, Nemes Dömötör Ferencz Eskütt Urak, s több hites Személyek, kik is Nemes Besse Istvány házához menvén, legelső szava is emiített Besse Istványnak Hadnagy Úrhoz az volt, kutya forgo teremtette, Menyörgös teremtette, talán azért jött kend, a más házára, hogy kendnek nem jutott egy főzet esik, mellyre felelte Hadnagy Ur, Mi nem magunktól hanem közönséges végzésből jöttünk, erre viszont azt felelte, nem bánom, eb Ura, ebrül ebre maradjon az eb holta, e mellett még sok eb attázás esett.“ Mindezek figyelembevételével Besét csak 12 pálcára büntették, amelyet 4 frt-ra válthatott át.

Makoldy Sándor, a káromkodás magyar történetének monográfusa megemlíti, hogy a káromkodási tilalmak betartásá-

nál a falusi bírák és a falusi bíróság megbízhatatlanoknak bizonyultak. A közölt adatokból is szemmel látható a részrehajlás. Ők maguk nem ítélték el olyan szigorúan a káromkodást, mint a törvények, amelyeknek végrehajtói voltak. Csak akkor büntettek szigorúan, ha nemesi hivatalukat és méltóságukat sértették meg a fékezhetetlen temperamentumról és önérzetről tanúskodó szitkozódásokkal. A falusi bíróság, amely végeredményben a falu köztiszteletben álló, vagyosabb eleméből került ki, tehát maga a nép volt, hivatalos tekintélyének növelésére használta fel leginkább a káromkodás meggátlására hozott szigorú törvényeket. A dunaszentgyörgyi nép önérzete egyéni szempontból értékesnek tartható, mert a fejlődésre való hajlamot jelent, azonban a közösségi érzés kialakulásának igen erős gátló körülménye, amelynek hatása a jelenben is érezhető.

A lelki válság nyomai.

Dunaszentgyörgy területének kedvező természeti adottságai régen kedvelt települőheilyé tették ezt a vidéket, azonban a történeti események viharos századai többször is kicserélték az idetelepült népeket. A törökkel együtt még rácok is laktak itt nagyobb tömegben, azonban nyomuk sem maradt. Ősi hiedelmeket, régi hagyományokat nem őrizhet az itteni lakosság, mert mint egységes tömeg, még nagyon fiatal. A török idők elején jelentkezik a protestantizmus életet kavarázó szellemi, ereje, azonban egyenes összefüggése nincs a mai étellel. Közvetve, ennek a területnek a tulajdonosában hatott, aki *protestáns közösséget szervezett elpusztított faluja helyén*. Az új települők alkották 200 évvel ezelőtt azt a népi zömöt, amellyel a mai lakosok nagy része származás és gondolkodás tekintetében összefügg.

Megismertük a dunaszentgyörgyi lelkületet és azokat az életkörülményeket, amelyek létrehozták, amelyek a mai élet csíráit életerővel telítették meg. Célunk csupán a belső és a külső erők közötti összefüggésre való rámutatás, ezért a szabadságharc és a reformkor hatását nem vizsgáltuk részletesen. Milyen erők hatása alatt alakult ki a mai lelkület és van-e válság, vagy csak „törmelékeken“, erejétvesztette hagyományon élődik a falu? A jelen állapot a keresztmetszet, s a történeti fejlődés a hosszmetset. Mit eredményez a kettőnek összehasonlítása ?

A lakosság lelkületének jelen állapotát a durván jelentkező, könnyen felismerhető új külső hatások lehántása után belső erőknek nevezhetjük, mint amelyek a falu életét kifelé irányít-

ják. Ezekben él a község, ezek munkálkodnak, viszik, hátráltatják a falu közösségének fejlődését. Láttuk, hogy a mai belső erők valamikor külső erők voltak, kívülről döng-ették a közösség“ nehezen nyílódó kapuit. A legrégebbi belső erő a nemesi származás tudata, amelynek ma már nagy jelentőség-e nincs. A nemesnek valamikor előjogai voltak, amelyek bizonyos tekintetben függetlenséget biztosítottak számára a társadalomban. A függetlenségnek világos tudata tette a szentgyörgyi ember elődjét annyira magabizóvá, hogy hitét — ezt a kívülről kapott, új szellemi erőt — minden körülmények között meg tudta tartani. A hithűség azonban azt jelentette, hogy ki kell kapcsolnia életéből a nagy, nemzeti problémákat. Nem kereshettek összefüggéseket az egyetemes, nemzeti közösséggel, mert elválasztotta onnan a vallás. Problémáikat a falun belül kellett elintézniök, hogy a siker felől teljesen bizonyosak lehessenek. A kis körben való céltudatos mozgás elsenyvesztette bennük a kis érdekeknek a nagy érdekekhez való hozzáfűződés iránti érzéket. Az élet felfrissítése, mozgás a családon keresztül történt: más községekhez csak egyéni szálak fűzték a közösség tagjait.

Dunaszentgyörgy népének belső jellemvonásai tehát külső erőkben gyökereznek. Mivel ma már más irányú külső erők hatásával kell számolnunk, mint amilyenek a múltban hatottak teljes erővel, természetes, hogy ezeknek a faji tulajdonságokhoz harmonikusan illeszkedő helyi jellegzetességeknek a megjelenése és szerepe is egészen más, mint a múltban volt. Régen a közösségnek kifelé kellett egységet alkotnia, élő volt az egymásrautaltság, az egymáshoz kötöttség, az önként vállalt elkülönülés, külön egységbe való tömörülés érzete. *Ma a falunak nincs közös szellemi, eszmei, lelki célja a földhöz kötöttségen kívül, s ennek sem egységes a színezete.* A legősibb rétegre alkalmi csoportok tömege, betelepülő szegény nép, napszámósok, alkalmi munkások hatnak erősen, bontják meg a hagyományos módok, formák egységét. Az öregek, a régi hagyományok tisztelete hanyatlik, s bár a hagyomány negatív, hátráltató erő, ezt kell válságos jelenségnek tartanunk. *A hagyomány tökéletes elvetésével egyidőben nem veszik át a modern életet egészen: nem a mélyből merítenek, hanem csak a felszínről szedegetnek. A külsőségeket veszik át a lényeg megértése, átítatódása, új lelki kultúra nélkül.*

A falu társadalmi élete tehát a nemesi Magyarorszáiban gyökerező falusi élet volt, s csak bizonyos tekintetben volt zárt. A magyar községek felé elágazó rokoni kapcsolataival az egész környéket behálózta lassan, s megindulhatott a fejlődés. *Dunaszentgyörgyöt csupán izolált fekvése teszi ma kényszerűségből magabazárkózóvá.* Gazdasági tekintetben nem sokat

jelentett a szabadságharc. Előtte is, utána is közép- és kisbirtokosok nemesi falva volt és maradt mindig.

Új élet hullámai csapkodják a falu régi falait. Érdemes-e tetőt húznunk a megmaradt régi alapokra, vagy le kell mindent rombolnunk, ami régi, — nem a mi feladatunk eldönteni. Mi igazabbnak, jobbnak, hősiesebbnek, emberibbnek érezzük azt az életformát, amelyet az ősök alakítottak ki a faluban, amelynek középpontja a templom, Isten volt. Ma már kevesen ismerik lelkükben azokat a gátlásokat, amelyek őseik zárkózottságát kifejlesztették. Az új szellemi hatások szinte gáttalanul hőmpölyögnek át a falun. A falu közösségének csak akkor van teremtő ereje, ha tudatosan veszi fel a harcot külső erők ellen, s ha tudatosan engedi át magát külső erők irányításának. A falunak ehhez ma már nincs elegendő belső, lelki műveltsége. A belső erők alkotó ereje nincs összhangban a külső erők alkotó hatásával sem együtt, sem szemben.

A modern élet új feladatok elé állítja úgy a falvak, mint a városok emberét, azonban nem szabad elfelednünk azt, hogy minden hagyomány mélyén található legalább egy cseppnyi tapasztalás útján nyert érték, amelyet — kísérletezések helyett — azonnal bátran használhatunk. Ne engedjük elsikkadni ezeket az értékeket, ne lepje por, piszok, szemét a magyar hagyományt, álljon őrt a faji értékek felett a magyar falu!

A község néhány statisztikai adata.

A nép jellem és szellem kialakulásának ismertetése után néhány statisztikai adattal a lakosság népmozgalmát s gazdasági és birtokviszonyait is megvilágítjuk. A legutóbbi népszámlálás szerint a 2944 főnyi lakosság két német betelepült kivételével magyar anyanyelvű, köztük 537 róm. kat., 2329 réf., 62 ág. ev., 12 izr. és 4 más vallású. A katolikusok száma 1828-ban csak 46, 1910-ben 388, a reformátusoké 1828-ban 1641, 1910-ben 2418 volt, tehát a ref. őslakosság az utóbbi évtizedekben apadt. Oka inkább a városbaköltözés, mint az egyke, mert a lakosság születési többlete az utóbbi évtizedben 9 százalék volt, közel az országos átlaghoz és jobb a 6.9 százalékos megyei átlagnál, de sokkal rosszabb a járásbeli kat. német Kömlőd 17 és Németkér 21.2 százalékánál. A háború előtti évtizedben Dunaszentgyörgy természetes szaporodása 11.1 százalék volt, tehát akkor is, most is sokkal kedvezőbb, mint a járásnak dunamenti falvaiban, amelyek vasút hiányában visszaestek s az utóbbi hat évtized alatt lélekszámuk alig emelkedett, vagy épen csökkent. Dunaszentgyörgy lélekszáma 1869—1910 között évtizedenként 2.2, 0.9, 8, majd 16 száza-

lékkal nőtt, 1910—1920 között 3.5 százalékkal apadt. Utóbbi évtizedben 5 százalékkal emelkedett, mialatt a járásé 0.6 százalékkal fogyott. A kereső lakosságból 118-an iparral, 15-en kereskedéssel, 1167-en mezőgazdasággal foglalkoznak, 98-an egyébbel.

A birtokmegoszlás az 1935. évben a következő volt:

	birtokszám	kat. hold
1 holdnál kisebb birtok szántó nélkül	64	16
1 holdnál kisebb birtok szántóval	148	85
1— 5 holdas birtok	291	654
5_ 50 holdas birtok	194	2737
50—100 holdas birtok	14	1055
100—500 holdas birtok	8	1385
összesen	719	5932

A földterület művelési ágak szerinti megoszlása a következő :

Év	Szántó	Kert-Rét	Legelő	Szőlő	Erdő	Nádas	Adóm.	összesen K. hold
1855	2938	1570	649	177	—	286	368	5988
1935	4320	51+760	429	198	9	25	240	5933

A földreform során 372-en 519 holdat, 48-an pedig házhelyeket kaptak. A védett birtokok száma 26, területe 499 hold. Haszonbérbe van adva 44 birtok 478 hold területtel 121 bérlőnek.

Az 5932 kat. holdnyi határból 1893-ban cca. 3000 hold, 1895-ben 2600 hold, 1925-ben 2000 hold volt a 100 holdon felüli középbirtokosoké, a kisgazdák kezén pedig 2900, 3330, majd 3000 hold föld állott, ami 1935-ig 4500 holdra növekedett. Tehát 42 év alatt 1600 holdnyi középbirtok aprózódott el birtokeladások, osztozások és a földreform révén.

A lakóházak száma 1828-ban 201, 1910-ben 624 és 1930-ban 680 volt. Túlnyomó részük ma is vályogfalu, de már több mint kétharmad részük cserép- vagy bádofgedelű, a többi nád. Az állatállomány 1935-ben (zárójelben az 1895. évi adatok) a következő volt: Szarvasmarha 660 (765), ló 497 (437), sertés 2769 (2039), juh 434 (736), baromfi 14.475 (10.113).

A gyümölcsfák száma az 1895. évi 8 ezerről 5356-ra esett, s különösen apadt a meggy-, őszibarack- és eperfa állomány.